

*FERRERS, RELLOTGERS I FABRICANTS
D'ESTISORES D'ABAIXAR:*

ELS PLANAS D'OLOT AL SEGLE XVIII

MIQUEL PUIG i REIXACH

El 1764, des de la Junta General de Comerç i de Moneda de Madrid s'havien demanat informes sobre les fàbriques de tissatge de llana del Principat a la Junta Particular de Comerç de Catalunya, i aquesta, per donar-hi resposta, va repartir la feina entre diversos agents que en poguessin recollir notícies. Per a tota la banda de la muntanya, des de Figueres fins al Ripollès, l'encàrrec s'adreçà a Olot, a Miquel Vidueyros i Roldan, a qui, atesa la seva condició d'administrador de les rendes generals d'Olot i el seu partit, se li suposava un bon coneixement de l'economia manufacturera del país. El seu informe, enllestit el 17 d'abril de 1764, conté interessants detalls sobre el nombre de telers de cada població, la procedència de la llana, les modalitats dels draps que s'hi fabricaven, la tècnica utilitzada i els costos de cada operació. En aquest apartat no va oblidar referir-se a les peculiars estisores d'abaixador usades en l'operació de tondre o d'abaixar que es feia cap al final de tot el procés tèxtil, respecte de les quals deia: *“Las tixereras de tundir, que solo se hazen en la villa de Olot, su fabricante Matheo Planas, son de la mejor calidad y prueba que las estrangeras, cuesta cada tixera veinte y ocho libras. Después de gastado el corte, cuestan de amolar en casa de dicho fabricante veinte sueldos por tixera”*¹. Vidueyros era curós a destacar que d'aquestes estisores d'abaixar només se'n feien a Olot, de la mà de Mateu Planas, una circumstància que un redactor anònim va recollir, amb caràcter més

●
¹ *Noticia que remite Dn. Miguel de Vidueyros y Roldán administrador de Rentas Generales de la villa de Olot y su Partido...a la Junta Particular de Comercio de Barcelona, para remitir a la Real Junta General del Reyno*, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Fons de la Junta de Comerç, vol. 81, f. 100r-103v. La cita és al f. 103r.

general, en un informe a rel d'aquesta recol·lecció de dades demanades des de Madrid, destinat a explicar per què el tèxtil de la llana a Catalunya presentava símptomes de decadència: “*Las tixerías hay solo un fabricante en Cataluña que reside en la villa de Olot [al marge: Matheu Planas] y da el abasto con escacés para todas las fábricas del Principado, haciéndolas de una perfecta calidad y tiene de coste cada tixera 300 rs. vn.*”².

Gairebé cent anys després, el 1860, Esteve Paluzie va publicar la primera història d'Olot i, a l'apartat de les manufactures, també es féu ressò de la fama que hi havien tingut els Planas (que ell, fruit d'una grafia fluctuant, denomina Plana) amb un incís que feia extensiu a tot l'Estat l'estima per la seva producció: “*Debemos mencionar que solo en Olot se elaboraban las tijeras de tundir paños a donde acudían los fabricantes de los demás puntos de España para surtirse de ellas, y si en Escaray, Alcoy y Tarazona se trabajaban, era por que pasaron a dichos pueblos a abrir sus talleres los hijos de la familia Plana de Olot por ser los únicos poseores del secreto para construirlas*”³. Modernament, el 1968, Carme Sala i Giralt va donar a conèixer el títol de “fabricant reial”, amb la potestat de poder posar l'escut de la monarquia al damunt del portal del seu taller, concedit per Felip V, als Planas, el 18 de setembre de 1739, un cop comprovat ser cert que les estisores d'abaixar que feien aquesta família “*son mejores que las que vienen de Inglaterra, Francia, Holanda y Alemania, así por la duración, vatido y templado de sus azeros como por lo bien dispuestas y apropósito para el tundido de los paños y que aunque hay otros maestros que las fabrican, no son de tan buena calidad como las expressadas*”⁴.

Però malgrat que al seu moment tingueren aquesta bona anomenada i el record que esporàdicament s'ha fet d'ells, els Planas del segle XVIII no han merescut gaire més que unes poques línies, tirant més cap al vessant anecdòtic de les seves estisores d'abaixar, que no pas com a valoració d'una excel·lència en l'art de construir un instrument imprescindible en tota manufactura drapera

² “*Motivos que se consideran han ocasionado la decadencia de las [ratllat, i a sobre: algunas] fábricas de paños y demás tejidos de lana*”, AHCB, Fons de la Junta de Comerç, vol. 81, f. 21r-22r. La frase esmentada és al f. 21v.

³ Esteve PALUZIE I CANTALUZELLA, *Olot, su comarca, sus extinguidos volcanes, su historia civil, religiosa y local...*, Barcelona, 1860, p. 175.

⁴ Carme SALA I GIRALT, *L'ambient d'una cançó (Adéu vila d'Olot!)*, Biblioteca Olotina, Olot, 1969, p. 43-44.

de l'occident preindustrial ⁵. El procés manufacturer d'elaboració de draps era llarg i complex, molt més enllà de les feines bàsiques del filar i del teixir. El tondosatge o abaixament, juntament amb el batanatge i el persatge, formava part de les diverses operacions d'acabat a què eren sotmeses les peces teixides, amb la finalitat de dotar-les de certes propietats o aspectes que en milloressin la seva qualitat i condicions. El tondosatge consistia a tallar arran els pèls del filat i eliminar-ne nusos o fils deslligats per aconseguir igualar l'aspecte i el tacte de tota la peça, deixant-ne fora la borra, que s'aprofitava per a d'altres usos. Aquesta operació es feia passant damunt del drap, posat adequadament damunt d'un banc d'abaixador, unes estisores específiques de grans proporcions, precisament aquelles que els Planas sabien fabricar amb perfecció. Arreu on hi havia activitat manufacturera del tèxtil de la llana hi havia l'ofici d'abaixador, pel seu compte o integrat dins del personal de la manufactura i, per tant, era indispensable poder disposar de suficients estisores d'abaixar, generalment en un nombre superior a les que podien estar actives, perquè periòdicament s'havien d'esmlar i quan això es feia, eren estisores que mentrestant restaven sense poder-se fer servir ⁶. Era indispensable que aquestes estisores fossin precises en el tall, ja que una deficiència faria inútil el bon treball de l'abaixador i desmereixeria els draps o, fins i tot, podria produir-hi danys irreparables. D'aquí que la bona nomenada de les estisores dels Planas sobre la seva alta qualitat, en fessin un instrument molt sol·licitat, que no féu sinó acréixer la bona reputació dels seus fabricants i l'elogi general envers l'habilitat dels olotins en les arts de les manufactures.

⁵ El Dr. Joaquim Danés, en el capítol de la seva història d'Olot dedicat a l'economia, a part de repetir el que havia dit Paluzie, només dedica un breu paràgraf a esmentar els dos exemplars d'estisores que foren obsequiats al Museu d'Olot per la casa Sacrest (Joaquim DANÉS I TORRAS, *Història d'Olot...*, vol. XIX, p. 3.587). Al treball de Francesc Ferrer sobre l'economia del set-cents només s'esmenten les estisores dels Planas quan, parlant de la Garrotxa, reproduceix relats del segle XVIII sobre les manufactures locals, però, en canvi, no en diu res en l'apartat dedicat a comentar les indústries derivades del ferro (FRANCESC FERRER I GIRONÉS, *L'economia del set-cents a les comarques gironines*, Girona, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació, 1989, p. 89-95 i 167). En l'excel·lent compendi sobre la farga a les comarques gironines de Jordi Mascarella, les estisores dels Planas hi són incloses com a "producció curiosa" (Jordi MASCARELLA I ROVIRA, *La farga*, "Quaderns de la Revista de Girona", Girona, Diputació de Girona i Caixa de Girona, 1993, p. 83).

⁶ Un estudi sobre l'utilatge emprat en les manufactures llaneres de Béjar al segle XVIII revela que el 1761 els 74 fabricants llaners d'aquella població tenien per al seu ús 132 estisores d'abaixar, irregularment distribuïdes, ja que la seva presència era proporcionalment més nombrosa en els tallers que operaven amb un major embalum de llana (vegeu Rosa ROS MASSANA, "Gremios y empresas en la industria lanera de Béjar, 1680-1808", *Revista de Historia Industrial*, núm. 13 (1998), p. 22). Com veurem més endavant, la Fàbrica Reial de Draps de Guadalajara arribà a fer als Planas d'Olot una comanda, en una sola vegada, d'una trentena d'estisores.

1. LA FAMÍLIA PLANAS

El 1664, Jaume Planas, encara “jove ferrer”, és a dir, en període de formació gremial, va casar-se amb una filla de Jeroni Subiras⁷, també d'Olot⁸, sastre de professió, però emparentat amb un ferrer, Francesc Subiras, que féu de padrí en el bateig d'una de les filles d'aquell⁹. Havent delimitat el segle XVIII com a marc cronològic per a aquest article, és suficient l'esment d'aquest Jaume Planas, ferrer d'Olot a la segona meitat del segle precedent, com a punt d'arrencada en el seguiment de la família Planas, sense haver de remuntar més enllà a la recerca d'arrels genealògiques que s'escapen d'aquest propòsit. Lamentablement, a diferència de la seva nova muller, la partida de matrimoni de l'església de Sant Esteve d'Olot no inclogué la filiació del marit, que ens hauria permès d'enfilar-nos més amunt en la línia dels seus ascendents. Però d'aquest Jaume Planas vindrien les successives quatre generacions de Planas a Olot en el segle XVIII, que són les que aquí han de centrar la nostra atenció, perquè no només mantingueren en actiu l'obrador familiar de la ferreria, sinó que hi sumaren l'ofici de rellotgers i el seu producte més afamat, la fabricació de les estisores d'abaixar.

A). Francesc Planas i Subiras (1682-1763).

El primer protagonista de la família Planas en el segle XVIII va ser Francesc Planas i Subiras. Bé, de fet, ell tota la vida va dir-se Francisco, amb pronúncia catalana, seguint el costum general de distingir-se d'aquesta manera dels de nom Francesc, posats aquells sota l'advocació del sant de Paula, i aquests del d'Assís¹⁰. La biografia de Francesc Planas s'estén al llarg de la primera meitat del segle, perquè la seva vida fou prou dilatada pels temps que llavors corrien: va ser batejat el 8 d'octubre de 1682, fill de Jaume Planas, ferrer d'Olot, i de

⁷ Es manté l'onomàstica del cognom Subiras sense modificar-la, tot i la probable no accentuació original, com es transcriu del document original. (Nota d'edició)

⁸ Arxiu Parroquial de Sant Esteve d'Olot (APSE), actualment a l'Arxiu Diocesà de Girona, Llibre de matrimonis 1641-1717, f. 89v (14 de febrer de 1664). En aquesta partida de matrimoni el nom de l'esposa és Marianna Subiras. En endavant, però, consta com a Mariàngela Subiras en les partides de baptisme dels fills i en la del seu segon matrimoni.

⁹ Bateig de Mariàngela, Sabina i Francisca, filla de Jaume Planas ferrer i Mariàngela, essent-ne padrins Francesc Subiras, ferrer, i Maria Planas, donzella (APSE, Llibre de baptismes 1679-1692, f. 170v, 9 de gener de 1686).

¹⁰ Vegeu Joan-Lluís MAREFANY, *La llengua maltractada*, Barcelona, Editorial Empúries, 2001, p. 39-56. Les dues grafies coexisteixen en la documentació olotina del segle XVIII escrita en català. Francisco podria referir-se també a sant Francesc de Sales, però el fet de l'existència a Olot d'una capella dedicada a sant Francesc de Paula pujant al Montsacopa i d'una altra a sant Francesc d'Assís al seu cim, fan pensar en l'atribució d'un i altre nom a aquests dos sants.

Mariàngela Subiras ¹¹, i va morir el 30 de novembre de 1763 ¹², després d'haver sobrepassat el llistó dels vuitanta anys.

El seu pare va morir a primers de setembre de 1690, quan Francesc encara no tenia els 8 anys ¹³. Carregada d'uns quants fills de poca edat, la vídua acabà per casar-se, cinc anys més tard, amb un altre vidu, Jeroni Cabrafiga, amb la circumstància, vés a saber si romàntica o interessada, que en aquell mateix dia també es casaren una filla d'ella amb un fill d'ell, nascuts de llurs respectius primers matrimonis ¹⁴.

Res no sabem dels seus anys d'infantesa i joventut. D'una manera o altra va haver d'aprendre l'ofici patern de ferrer que encara havia tingut temps de conèixer veient treballar el seu pare, i hem de pensar que, segons manaven les rígides reglamentacions gremials de l'època, degué posar-se tres anys d'aprenent i un de fadrí a casa d'un mestre ferrer. En tot cas, als seus vint-i-cinc anys, quan es casà, ja podia fer constar que era ferrer d'ofici, amb tota la bona pràctica i reconeixença que tal acreditació professional comportava. Anys a venir, ell tindria també aprenents a casa seva, dels quals només ens consta un nom, el de Joan Aragó, fadrí a casa seva el 1720 ¹⁵. Quan, al 1739, se li concedí el títol de fabricant reial d'estisores d'abaixar, se'l tenia com a "*maestro de herrero y de hacer tixereras de tundir paños*".

Francesc Planas va contreure matrimoni dues vegades. La primera, el 26 de desembre de 1707, amb Maria Masmitjà, uns cinc anys més jove que ell, filla del blanquer Mateu Masmitjà i de la seva muller Magdalena Quer ¹⁶. D'aquest primer matrimoni en coneixem sis fills ¹⁷, el primer dels quals fou un noi, Mateu, cridat, per tant, a ser l'hereu de l'ofici i del patrimoni familiar, i al qual seguirien

¹¹ APSE, Llibre de baptismes 1679-1692, f. 79v (8 d'octubre de 1682). Els noms que li imposaren, segons consten en la partida de baptisme (redactada en català, com totes les d'aquell segle), foren els de Francisco, Joan, Pere i Feliu, i li foren padrins Francesc Castanyer, blanquer, i Caterina Corsellas.

¹² APSE, Llibre d'òbits 1749-1772, f. 159r (30 de novembre de 1763).

¹³ APSE, Llibre d'òbits 1677-1708, f. 57r. Fou enterrat a Sant Esteve el dia 3 de setembre de 1690.

¹⁴ APSE, Llibre de matrimonis 1677-1717, f. 72r. El dia 7 de juny de 1695, a més del matrimoni entre Mariàngela Subiras i Jeroni Cabrafiga, en el mateix registre i foli consta el casament entre llurs fills Teresa Planas i Antoni Cabrafiga.

¹⁵ ACGAX, Fons municipals, Olot, *Relació individual de tots los habitants de la vila de Olot, feta als 31 de agost 1720*. Amb el núm. 878 consten Francesc Planas ferrer i Joan Aragó "*son fadrí*".

¹⁶ APSE, Llibre de matrimonis 1677-1717, f. 127v (26 de desembre de 1707). Prèviament havien fet capítols matrimonials (Vegeu Arxiu Comarcal de la Garrotxa (CGAX), Fons notariaus, Olot, Esteve Clapera, reg. 954, 1707, 29 d'octubre de 1707).

¹⁷ Els quatre primers foren nois i els dos darrers noies. Vegeu APSE, Llibre de baptismes 1693-1713, f. 570r (4 d'octubre de 1708) i f. 646v (15 de juliol de 1711); Llibre de baptismes 1713-1723, f. 39r (9 de juny de 1714), f. 106r (1 de gener de 1717) i f. 182v (29 d'octubre de 1719), i Llibre de baptismes 1723-1730, f. 137r (13 d'abril de 1727).

altres tres nois més i dues noies. Maria degué morir el 1732, després d'haver fet testament el 23 de març d'aquell any ¹⁸, un testament en què ja només esmentava cinc fills: Mateu, Francesc, Jeroni, Teresa i Maria. El segon dels fills, Francesc, va morir amb només 25 anys a Esparreguera, el 1736, on fou enterrat ¹⁹. El darrer dels nois, Jeroni, va mantenir també l'ofici de ferrer i morí, a Olot, el 1758 ²⁰.

Al cap de dos anys i escaig, el juny de 1734, Francesc Planas va casar-se, de nou, amb una vídua, Teresa Hostench, que havia estat muller de Bonaventura Casanova, pare de d'Olot ²¹. D'aquest segon matrimoni nasqueren cinc fills més, tres nois i dues noies ²². El primer d'aquesta segona tongada de fills va ser Francesc, que seguí igualment l'ofici familiar de ferrer i que el 1767, després de la mort del seu pare, es casà amb M. Teresa, filla del pare Joan Prat i Pont i de Josefa Quintana ²³. Teresa Hostench va morir el 1748 ²⁴, de manera que Francesc Planas pare restà novament en estat de viduïtat, que conservà fins a la seva mort esdevinguda quinze anys més tard.

La casa familiar dels Planas, on hi havia també la ferreria, amb un hort al darrere, era al carrer de Santa Magdalena, a la part alta, al cor de la vila vella olotina ²⁵. Quan morí el nét, Bernat Planas, en l'inventari dels seus béns fet el 1790, la casa quedà descrita com a casa de planta i dos pisos “*ab son hort al retro de ella contiguo, situada en lo carrer dit de Santa Madalena de la dita present vila de Olot*”. A la part baixa s'hi trobaven la botiga i el celler. Al seu damunt hi havia la sala, un “*quarto de dita sala que dona al carrer*” amb un llit

¹⁸ Testament a ACGAX, Fons notariais, Olot, Ignasi Masbernat, reg. 1.336, Llibre de testaments 1733-1754, f. 9v-12r (23 de març de 1732). No he sabut veure la partida de defunció de Maria a APSE, Llibre d'òbits 1708-1734 ni en el llibre que el segueix, si bé el 27 de març de 1732, pocs dies després que hagués fet testament, s'hi registra l'enterrament, a l'església de la Mare de Déu del Tura, de la senyora Teresa Planas (f. 99v) en una inscripció que sembla que en un primer moment es va deixar en blanc l'espai que correspon al nom de pila de la difunta, per a ser-hi, aquest, anotat amb posterioritat.

¹⁹ APSE, Llibre d'òbits 1735-1749, f. 26r (24 d'octubre de 1736).

²⁰ APSE, Llibre d'òbits 1749-1776, f. 110v (28 de juny de 1758).

²¹ APSE, Llibre de matrimonis 1717-1746, f. 134v (21 de juny de 1734).

²² Vegeu APSE, Llibre de baptismes 1730-1736, f. 224r (6 d'abril de 1735), Llibre de baptismes 1737-1744, f. 20v (24 d'abril de 1736), f. 109r (10 de gener de 1739) i f. 195v (14 de setembre de 1740), i Llibre de baptismes 1744-1749, f. 8v (6? d'agost de 1744).

²³ APSE, Llibre de matrimonis 1746-1772, f. 225r (5 de gener de 1767). Posteriorment feren capitols matrimonials (Vegeu ACGAX, Fons notariais, Olot, Francesc Padrós, reg. 1.414, 1767, f. 69r-73r (14 de febrer de 1767).

²⁴ APSE, Llibre d'òbits 1735-1749, f. 158r (24 de febrer de 1748).

²⁵ A ACGAX, Fons municipals, Olot, en el *Cathòlogo de todas las casas de la vila y terme de Olot*, de 1717, figura amb el número 514, que passà a ser la 646 a partir del *Catastro de la nueva recanación de las piezas de tierra*, de 1742. En aquesta nova mesura i inventari de béns immobles, l'hort tingué el número 365, registrat amb una extensió de 4/48 part de quartera.

i algun moble, una altra habitació i un “*quarto debant la escala*” totes dues amb un llit, el “*quarto debant lo hort ahont morí lo q^o [= quòndam, difunt] Bernat Planas*” ben dotat de mobiliari, la cuina, el menjador, un primer rebost “*que dóna al llentarró del segon pis*” i un segon “*rebot que dóna al carrer*”. Venien després un “*quarto que dóna al carrer del segon pis*”, un altre “*rebot que dóna en la escala del pastador*”, un “*quarto que dóna al hort*”, una altra habitació, el pastador i, finalment, la terrassa ²⁶.

El patrimoni immoble dels Planas es va veure significativament ampliat el 1742, quan Pere Pau Bassols, polvorer d'Olot, va vendre a Francesc Planas el seu molí polvorer, juntament amb unes peces de terra, que aquell tenia al terme de Sant Joan les Fonts ²⁷. Allí va instal·lar el seu martinet i dos molins, un de fariner amb dues moles i un trull, i un de paperer que arribà a tenir cinc piles de pedra, arrendat durant algun temps a terceres persones. Seria el 1750 quan va adquirir la meitat de la casa veïna al seu domicili d'Olot, que havia estat del difunt Francesc Truy, i l'hort que feia costat amb el seu, que era dels Valls ²⁸, dues peces que també arrendà a masovers. En un moment indeterminat féu construir, en aquests horts, dues casetes, les quals, quan ocorregué la mort del seu nét Bernat (1790), l'una era habitada i l'altra no.

Com era fàcil que pogués passar en un sistema administratiu local que renovava anualment els seus regidors i alguns altres càrrecs, de vegades, Francesc Planas va haver de dedicar temps als afers de la municipalitat olotina (tot i que amb les degudes compensacions econòmiques). Un informe de 1738 sobre els càrrecs de l'Ajuntament d'Olot el situa, precisament, com a administrador per aquell any dels recursos propis de la corporació: “[Hi ha] *un mayordomo de propios que nombra el ayuntamiento y sirve por un año, con salario de ciento libras moneda barcelonesa, cuyo empleo tiene en el corriente año Francisco Planas herrero*” ²⁹. Es conserva el seu nomenament com a regidor per a l'any de 1744 ³⁰, i ho tornà a ser el 1751.

²⁶ ACGAX, Fons notariais, Olot, Pau Casabona, reg. 1.503, 1790, f. 189v-193r (13 de juliol de 1783).

²⁷ ACGAX, Fons notariais, Olot, Miquel Oliveres, reg. 1.338, 1742, f. 345r-348v (15 de maig de 1742).

²⁸ Vegeu ACGAX, Fons municipals, Olot, Cadastre, Llibre per menor de 1750 on, amb caràcter d'escriptura original, consten els béns ja posseïts abans (casa de núm. 646 i hort de núm. 365), als que s'afegí, amb lletra diferent a la de la resta del volum, les anotacions que corresponien a les noves adquisicions de la meitat de la casa dels Truy (casa de núm. 647) i l'hort dels Valls (hort de núm. 364). Aquests increments feren que la seva contribució cadastral passés d'1 lliura, 3 sous i 5 diners, a 1 lliura i 16 sous.

²⁹ ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, informe de data 1 d'octubre de 1738, inclòs entre les actes que corresponen a les sessions dels dies 17 i 29 de setembre de 1738.

³⁰ ACGAX, Fons municipals, Olot, Capsa Càrrecs municipals, nomenaments 1715-1847, llibre *Despachos de regidores*, 16 de gener de 1744.

B). *Mateu Planas i Masmitjà (1708-1774).*

Mateu Planas i Masmitjà, el fill primogènit de Francesc, va anar prenent el relleu al seu pare en l'ofici de la ferreria, perquè si bé aquest no morí fins a 1763, ja en els seus darrers anys qui, de fet, portava el negoci era el fill. Mateu Planas havia estat batejat el 4 d'octubre de 1708³¹ i la mort l'aniria a trobar poc abans de complir els 66 anys, el 17 de juny de 1774³².

Com als altres Planas d'aquell segle XVIII, hem de suposar el seu aprenentatge de l'ofici familiar segons les pautes gremials vigents. En els primers mesos de 1731, amb només 22 anys fets, el seu nom apareix en una llista dels mossos solters d'Olot i pobles veïns. La llista era destinada al sorteig d'una lleva per al subministrament de joves al reial exèrcit, en uns anys en què la política exterior de la monarquia hispànica exigia la formació d'un nombrós exèrcit al servei de les ambicions de la Corona que, presumiblement, no semblarien pas massa pròximes als interessos del jovent d'aquestes contrades. El nom de Mateu Planas, però, és a la segona part de la llista, la destinada als considerats com a exclosos del servei militar i que, per tant, no entrarien en el sorteig, en el seu cas gràcies a l'especialització de l'ofici familiar: "*Matheo Plana, hijo de Francisco Plana, por ser fabricante de tixerax para tundir panyos de lana*"³³.

A l'estiu d'aquell mateix any, Mateu Planas, llavors encara "jove ferrer", va casar-se amb Teresa Vila, filla del botiguer Bernat Vila i Pinós i de la seva muller Margarida³⁴. Al febrer següent ja tenien un fill, Bernat, que assegurava la continuïtat generacional de la ferreria dels Planas. Seguiren d'altres cinc fills més, tres nois i dues noies³⁵. Teresa Vila morí el 2 de novembre de 1765, essent enterrada, l'endemà, a l'església de la Mare de Déu del Tura³⁶. Just un dia abans, previsiblement veient-se a les portes de la mort, havia fet testament³⁷. En aquest,

³¹ APSE, Llibre de baptismes 1693-1713, f. 570r (4 d'octubre de 1708). Li foren posats els noms de Francesc, Mateu i Jaume, essent-li padrins Mateu Masmitjà, blanquer, i Mariàngela Cabrafiga, muller de Jeroni Cabrafiga, traginer.

³² APSE, Llibre d'òbits 1749-1776, f. 255r (17 de juny de 1774).

³³ ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 8 de març de 1731. Hi ha documentació sobre el subministrament de joves olotins a les diverses lleves dels primers anys trenta d'aquell segle, a Carme SALA i GIRALT, *L'ambient d'una cançó...* p. 15-22.

³⁴ APSE, Llibre de matrimonis 1717-1746, f. 97v-98r (6 de juny de 1731).

³⁵ Vegeu APSE, Llibre de baptismes 1730-1736, f. 84v (23 de febrer de 1732), 176v (22 de gener de 1734) i 264v (2 d'abril de 1736), i Llibre de baptismes 1737-1744, f. 30v (15 de juliol de 1737), f. 133r (22 de maig de 1739) i f. 217v (2 de març de 1741).

³⁶ APSE, Llibre d'òbits 1749-1776, f. 179r (2 de novembre de 1765).

³⁷ ACGAX, Fons notariaus, Olot, Miquel Oliveres, reg. 1.361, Llibre de testaments 1762-1768, f. 171r-172r (1 de novembre de 1765).

dels sis fills que havia tingut, ja només se n'esmenten tres: l'hereu Bernat, la noia Ignàsia que s'havia casat amb el fuster Esteve Lamarca, i Domènec (dit sempre Domingo), que havia optat per l'estat eclesiàstic.

Mateu Planas va tornar-se a casar per segona vegada, ara amb Marianna Fàbrega, soltera, filla del pagès, ja difunt, Joan Fàbrega i de la seva muller Margarida Caum ³⁸. D'aquest segon matrimoni, sembla que no va haver-hi cap fill, perquè quan Mateu Planas féu testament, poques setmanes abans de morir el 1774, tornà a fer esment dels tres únics fills que ja sortien en el testament de la seva primera esposa: Bernat, Ignàsia i Domènec, amb l'afegitó que aquest darrer tenia ja la condició sacerdotal, i que llavors era prior de Castelló de Farfanya, a l'arxiprestat d'Àger, a la Noguera ³⁹.

Igualment com el seu pare, Mateu Planas va ser regidor del consistori olotí, en els anys de 1754, 1759 i 1766 ⁴⁰. El 1770 va ser nomenat per al càrrec de regidor degà o primer de l'ajuntament, que era tant com dir alcalde, ja que el regidor degà exercia com a primera autoritat municipal, si bé sota l'esguard del batlle reial, que representava la jurisdicció sobre la vila. En aquest càrrec va durar ben poc. Nomenat regidor degà per decret del 12 de gener, Mateu Planas hi recorregué, tot i que això no impedí que el dia 20 de març hagués de prendre possessió del càrrec, però només mentre no va arribar a la vila un nou decret, datat a Barcelona el 26 de març, pel qual se l'eximia d'aquesta funció. El seu lloc l'ocupà el pare Jeroni Riera ⁴¹.

La seva mort, esdevinguda el 17 de juny de 1774, va ser provocada, segons va dir el doctor en medicina Joan Fàbrega, per una "*tisiqués pulmonar*", tinguda com a contagiosa. En aquests casos, com a prevenció perquè la malura no passés a d'altres vilatans, les normes preveïen que els béns que havien estat en contacte directe amb el malalt haguessin de ser cremats en el cas de ser de fusta, roba

³⁸ APSE, Llibre de matrimonis 1746-1772, f. 222v-223r (5 de gener de 1767). Pocs dies després la nova parella signaren capítols matrimonials (vegeu ACGAX, Fons notariais, Olot, Miquel Oliveres, reg. 1.366, 1767, f. 34v-36v, 9 de gener de 1767).

³⁹ ACGAX, Fons notariais, Olot, Pau Casabona, reg. 1.493, 1774, f. 47r-48r (11 de maig de 1774). El 1784, en ocasió dels capítols matrimonials de la seva neboda M. Rosa Planas amb Salvador Giralt, torna a fer-se esment de l'oncle Domènec, de qui es diu ser doctor en teologia i mantenir el lloc de prior curat de Castelló de Farfanya.

⁴⁰ De l'any 1759 no se'n conserva el decret de nomenament. Els dels altres dos anys són a ACGAX, Fons municipals, Olot, Capsa Càrrecs municipals, nomenaments 1715-1847, carpeta "Títols de regidors", decrets datats a Barcelona el 13 de febrer de 1754 i el 15 de gener de 1766, i presa de possessió a ibidem, Manual d'instruments, sessions del 13 de febrer de 1754 i del 2 de març de 1766.

⁴¹ Presa de possessió dels nous regidors a ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual d'instruments, 20 de març de 1770. Amb l'acta hi ha, relligat, el decret del 12 de gener, de nomenament dels set regidors que havien de conformar el consistori. Nomenament de nou regidor en substitució de Mateu Planas a ibidem, sessió del 5 de maig de 1770, amb el decret del 26 de març anterior.

de llana o cotó i palla; passades per tres distintes bugades les robes de cànem; llençada la terrissa en un lloc ja preestablert del Puig del Roser, i repicades les parets de l'habitació. Així es va haver de fer, doncs, en el cas de Mateu Planas, quatre dies després de la seva mort, amb acta aixecada pel notari municipal, que relacionà els béns que havien estat en contacte directe amb el malalt i que, per tant, foren destruïts o tractats: “*un llit pintat, una mârfeqa plena de palla, dos matalassos, una vànova, dos cobrillits de indiana, un coxí, un gambeto de paño, dos jupes de paño, dos armilles de bayeta, unes calsas, dos mantellines, una caputxa, sis mocadors de tela, vuyt cadires, una caxa, una taula xica, un mirall, tres quadros, una estampa, una porció de vidres y altra de terrissa, de poch valor.*”⁴². Pel que fa a la casa, s’hi féu constar que ja era del seu fill Bernat.

Marianna Fàbrega, la segona esposa de Mateu Planas, encara mantenia la seva condició de vídua quan féu testament el 1798⁴³. Aquest instrument, per altra banda, corrobora que en el seu matrimoni amb Mateu no tingueren fills, perquè Marianna, a manca d’aquests, a l’hora de determinar a qui deixava els seus béns, no va pensar pas en els Planas, sinó que va girar els ulls cap a la seva família d’origen i en féu hereu el seu nebot Joan Fàbrega, doctor en medicina.

C). Bernat Planas i Vila (1732-1790).

Bernat Planas i Vila fou el tercer hereu de la família que va exercir l’ofici familiar en el segle XVIII. Batejat el 23 de febrer de 1732⁴⁴ i atès que la seva mort va esdevenir-se el 14 de juny de 1790⁴⁵, quan només tenia 58 anys, de tots els hereus de can Planas d’aquell segle fou el que tingué una vida menys dilatada.

El 1753, amb 21 anys, figura com a “jove rellotger” en la partida del seu casament amb Maria Teresa Vilar, en la qual, del seu pare Mateu també es diu ser “rellotger”. Com veurem més endavant, ja l’avi Francesc havia començat a compaginar el seu ofici de ferrer amb el de rellotger, però el fet que a Bernat se l’esmenti com a “jove rellotger” fa pensar en un període d’aprenentatge específic per part d’aquest en l’art de la rellotgeria, fent-nos pensar si no hauria estat com a aprenent a casa d’algú que sabés de rellotges. No obstant això, Bernat Planas va seguir portant igualment l’ofici de ferrer i de fabricant d’estisores d’abaixar, sense cap disminució d’activitat respecte del que havien fet els seus ascendents.

●
⁴² ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual d’instruments, 21 de juny de 1774, f. 75v.

⁴³ ACGAX, Fons notariales, Olot, Pau Casabona, reg. 1510, 1799, f. 6r-v (31 de desembre de 1798, any notarial de 1799).

⁴⁴ APSE, Llibre de baptismes 1730-1736, f. 84v (23 de febrer de 1732). Li foren posats els noms de Bernat i Mateu. Foren padrins Benet Vila i Pinós, botiguer, i Magdalena Masmitjà, vídua.

⁴⁵ APSE, Llibre d’òbits 1777-1792, f. 196r (14 de juny de 1790).

La seva esposa, Maria Teresa, era filla de Jaume Vilar, saboner i negociant (que ja era mort quan la noia es va casar amb Bernat Planas) i de Josefa Pla i Closells. Casats el 25 de setembre de 1753, van fer capitols matrimonials el 24 del mes següent, pels quals Mateu Planas el feia hereu de tots els seus béns (si bé amb reserva de l'usdefruit mentre ell o la seva dona visquessin) i la vídua Vilar dotava la noia amb 600 lliures ⁴⁶. Entre els dos joves esposos ja hi havia un cert grau de parentesc, perquè per poder-se casar va haver de demanar dispensa de consanguinitat en quart grau ⁴⁷. D'aquest matrimoni van néixer, pel cap baix, deu fills, set barons i tres noies ⁴⁸. Alguns, com era la tònica en les societats passades, moriren encara en condició d'albats, és a dir, no batejats. La primera noia fou Maria Rosa, que el 1784 es casà amb Salvador Giralt, fill d'Esteve Giralt, un conegut i actiu paraire de la vila ⁴⁹. Francesc, el primer noi que arribà a edat adulta i, per tant, l'hereu, no va néixer sinó passats vuit anys des del matrimoni patern, el 1763. Una altra filla, Isabel, nascuda el 1767, va casar-se el 1791 amb Pau Llorens, fill de Salvi Llorens, d'una nissaga de reconeguts fabricants d'eines de tall o daguers ⁵⁰. Els tres darrers fills, Jaume, Mateu i Domènec (Domingo), nascuts, respectivament, en els anys 1771, 1773 i 1774, són esmentats en el darrer testament patern fet el 1783, en el qual feia hereu Francesc, si bé deixava a la seva muller, Maria Teresa, mentre visqués, "*la plena administració de tota la mia universal heretat*" ⁵¹. Dels fills, a part de l'hereu, també Domènec va seguir la professió familiar, perquè en instruments de 1797 aquest hi és esmentat com a "jove fabricant d'estisores d'abaixar" ⁵².

Els Planas seguien ocupant aquella casa i hort del carrer de Santa Magdalena, que havia anat passant de pares a fills. És en relació amb aquest hort, la notícia

⁴⁶ Capitols matrimonials a ACGAX, Fons notariais, Olot, Miquel Oliveres, reg. 1351, 1753, f. 406v-411r (24 d'octubre de 1753). Àpoca de dot a ibídem, id, f. 627v-628r (24 d'octubre de 1753).

⁴⁷ APSE, Llibre de matrimonis 1746-1772, f. 84v (25 de setembre de 1753).

⁴⁸ Per a les partides de baptisme d'aquests deu fills, APSE, Llibre de baptismes 1755-1760, f. 61v (31 d'octubre de 1756) i f. 149v (1 de setembre de 1758); Llibre de baptismes 1760-1767, f. 41r (15 de març de 1761), f. 181r (14 de juny de 1763), f. 280v (15 de juny de 1765) i f. 405v (19 de novembre de 1767); Llibre de baptismes 1768-1773, f. 98r (6 d'octubre de 1769), f. 171v (3 de gener de 1771) i f. 319r (13 d'abril de 1773) i Llibre de baptismes 1773-1778, f. 87r (29 de desembre de 1774).

⁴⁹ Capitols matrimonials a ACGAX, Fons notariais, Olot, Benet A. Conchs, reg. 1.291, 1784, f. 173r-178r (16 de juny de 1784).

⁵⁰ Capitols matrimonials a ACGAX, Fons notariais, Olot, Benet A. Conchs, reg. 1.295, 1791, f. 23r-28v (9 de febrer de 1791).

⁵¹ ACGAX, Fons notariais, Olot, Pau Casabona, reg. 1.497, 1783, f. 103r-104v (16 de maig de 1783).

⁵² ACGAX, Fons notariais, Olot, Benet A. Conchs, reg. 1.298, 1797, f. 104r-106v (8 de maig de 1797) i ibídem, id, f. 143r-144r (8 de juliol de 1797). El primer document és la concòrdia entre la vídua i el seu fill hereu, de la qual parlarem més endavant. En el segon, Domènec Planas fa àpoca el seu germà Francesc per les 500 lliures que havia rebut en concepte de legítima.

que a Bernat Planas l'amoïnava que fos un lloc de pas el qual, per la seva proximitat al defora de la vila, podia posar-lo en un compromís pels usos que en feien alguns contraventors de la llei. D'aquí que demanés de poder-lo tancar, una petició que si bé se li va atendre en un principi, passà que al cap de no massa i abans que pogués portar-ho a terme, li fou lliurada pel batlle reial una ordre en sentit contrari. Per això ho va tornar a sol·licitar el dia 5 d'agost de 1784, exposant que a l'hort de casa seva *“media un camino u paso público, de que se sirven algunos vezinos para introducirse al callejón que se dirige al rio Fluviá, que al paso que facilita muchas insolencias que por ocultas no se castigan, perjudica gravemente al suplicante por experimentar que no pocas vezes dejan los contravandistas de ingerirse en él con sus fraudes, y se esconden para huir de la justicia y otros varios excesos”*⁵³.

A diferència del seu pare, Bernat Planas no va pas ocupar lloc de regidor i el seu nom només apareix com un dels olotins que es proposaven per fer de regidor segon el 1785, quan, per ordre de l'Audiència, a l'inici d'aquell any va haver-se de fer nova proposta de regidors⁵⁴. Però la seva candidatura es va quedar només en això, no anà més enllà.

He fet esment que de tots els hereus Planas d'aquest segle, Bernat fou el qui morí amb menys edat. Els seus darrers anys de vida degueren estar afectats per algun problema de salut, perquè quan Francisco de Zamora, aquell funcionari de la corona famós pel dietari que ens deixà dels seus viatges per tota Catalunya, passà per Olot el 25 d'agost de 1787, recollí la notícia de l'activitat de Bernat Planas i del seu fill Francesc en la fabricació d'estisores d'abaixar, si bé l'acompanyà de la lacònica nota de *“es familia enfermiza”*⁵⁵, que costa de dilucidar si fou fruit d'una observació o comentari caçat a la lleugera, o si Francisco de Zamora l'escrigué amb fonament. Fos pel que fos, malauradament, Bernat Planas va morir quan encara no es complien els tres anys d'aquesta observació.

El 1797 la vídua féu una concòrdia amb el seu fill i hereu, Francesc, per qüestions relacionades amb l'usdefruit i l'administració dels béns del seu difunt espòs, Bernat, pels quals una i altre tenien oberta causa i litigi. Per aquesta concòrdia, la vídua renunciava a tot a favor del fill, al que també li passava les 600 lliures dotals, amb la condició que aquest li assegurés, en endavant, habitació i aliment a casa⁵⁶. Maria Teresa va sobreviure al seu marit almenys fins a finals

53 ACGAX, Fons municipals, Olot, Sol·licituds, 5 d'agost de 1784.

54 ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 3 de gener de 1785.

55 Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, edició de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial Edicions, 1973, p. 77.

56 ACGAX, Fons notarials, Olot, Benet A. Conchs, reg. 1.298, 1797, f. 104r-106v (8 de maig de 1797).

de 1801, l'any en què va fer el seu testament ⁵⁷, en el qual deixava a fills i filles el que els pertocqués de legítima, mentre que la resta dels seus béns quedaven a mans dels marmessors perquè “*invertescan y apliquian dits mos béns per los fins y efectes los tinch comunicats, sens poderlos divulgar a persona alguna, encarregantlos per-çò la consciència*”, un propòsit que resta per escatir.

D). *Francesc Planas i Vilar (1763-1838)*.

Francesc Planas i Vilar va néixer el mateix dia que va ser batejat, el 14 de juny de 1763 ⁵⁸. Amb ell es completa la línia agnàtica dels Planas al llarg del segle XVIII i a ell correspondria de fer el salt al segle següent, el segle d'aquella revolució industrial que capgiraria tantes coses en la fabricació del tèxtil, tot anant arraconant el vell instrumental artesanal en total desavantatge davant de la imparable mecanització industrial.

Va casar-se el 28 de juny de 1791, un any després de morir-se-li el pare, amb Magdalena Camps i Vilar, filla de Francesc Camps i Vilar, saboner i negociant d'Olot, i de la seva dona Lucrècia Anglada ⁵⁹. En la partida sacramental s'hi féu constar que era “*fadri fabricant d'estisores d'abaixar panyos*”. “Fadri” era el segon graó en la capacitació d'un ofici després dels anys d'aprenentatge, un període encara transitori dedicat a practicar, abans d'esdevenir-ne mestre a tots els efectes. El 1792 era a Terrassa, en una estada que sembla que durà una certa temporada ⁶⁰, però de la que no en sé dir la seva dedicació i circumstàncies, llevat

⁵⁷ ACGAX, Fons notariais, Olot, Ramon Riu, reg. 1.446, 1801, f. 201r-202r (24 de desembre de 1801, any notarial 1802).

⁵⁸ APSE, Llibre de baptismes 1760-1767, f. 181r (14 de juny de 1763). A la partida de baptisme li consten els noms de Francisco Xavier, Domingo i Bernat i els seus padrins foren Domènec Planas, batxiller en sagrada teologia, i Francesca Vilar.

⁵⁹ APSE, Llibre de matrimonis 1772-1795, f. 227r (28 de juny de 1791). El dia abans havien fet capitols matrimonials (vegeu ACGAX, Fons notariais, Olot, Pau Casabona, reg. 1.504, 1791, f. 173r-175v, 27 de juny de 1791).

⁶⁰ El 31 d'octubre de 1792 Francesc Camps i Vilar, cunyat de Francesc Planas i Vilar, comparegué davant del notari olotí Esteve Sayol per nomenar procurador a Barcelona en representació de Planas, que era a Terrassa. Per poder-ho fer, exhibí un poder d'aquest a favor seu, fet davant del notari Josep Vendrell i Salvany de la quadra de la Cartoixa de Vallparadís de Terrassa. Com que aquest poder porta data del 4 d'abril anterior, com a mínim Planas portava a Terrassa 7 o 8 mesos (ACGAX, Fons notariais, Olot, Esteve Sayol, reg. 1.474, 1792, f. 300v-301r, 31 d'octubre de 1792). Per altra banda, en els llibres del cadastre olotí (ACGAX, Fons municipals, Olot, Llibres del cadastre), si bé en el de 1790, any de la mort del pare, el nom de Bernat Planas fou ratllat per sobreescriure-hi el de Francesc Planas, en el llibre del cadastre de 1797 aquests béns continuen figurant com a “*béns del quòndam Bernat Plana*”, una fórmula segurament deguda a les controvèrsies d'herència entre la vídua i el fill hereu que donaren lloc a la concòrdia de 1797, però que també podria ser indicativa que el fill Francesc no seria a Olot, ja que a efectes tributaris només contribuïren els béns que havien estat del pare, i no pas el personal o l'industrial de Francesc.

de tenir present que aquesta població del Vallès tenia una tradició consolidada en el tèxtil de la llana i que els Planas havien tingut tractes amb les seves fàbriques per al proveïment de les estisores d'abaixar.

Passada la Guerra del Francès, al llarg de la documentació tributària de les primeres dècades del segle XIX, Francesc Planas i Vilar va mantenir el seu nom d'ofici de fabricant d'estisores, instal·lat en la casa familiar del carrer de Santa Magdalena ⁶¹. Va morir sense fer testament el 27 de novembre de 1838, deixant un fill i una filla casats ⁶². A la partida de defunció s'hi escrigué que era *tijerero*, un adequat mot per a epitafi de qui no només cloïa la seva vida terrenal, sinó que també tancava una llarga trajectòria familiar professional d'especialització en la fabricació de les estisores d'abaixar.

2. L'OFICI DE FERRER DELS PLANAS

Segons les respostes que l'Ajuntament d'Olot va redactar el 1716 per donar compliment a una sèrie de preguntes que el nou règim borbònic havia remès als ajuntaments de cara a la introducció de l'impost del cadastre ⁶³, a Olot hi havia 20 ferrers, que guanyaven cada dia, per terme mitjà, 6 sous, per sobre del que s'hi féu constar que guanyaven les persones d'altres oficis com ara blanquers, paraires, sabaters, serrallers, calderers i ollers, però per sota del que percebien, a part dels metges, apotecaris i botiguers (que eren les professions més ben remunerades), d'altres oficis com els mestres de cases, els fusters o els argenters. La xifra de la vintena de ferrers que tenia Olot es va mantenir força estable al llarg del segle XVIII i, només arribats al final, els llibres del cadastre n'noten un nombre sensiblement inferior⁶⁴. La diversitat d'aplicacions del ferro en la vida diària, tant en l'àmbit domèstic i comunitari com, de forma especial, en l'utilatge de l'activitat agrícola i manufacturera, justificarien aquesta àmplia presència de ferrers a la vila. Talment com passava amb els Planas, l'ofici de

⁶¹ Així consta en el subsidi comercial extraordinari de 1825 i en la contribució extraordinària de 1837, en aquest darrer cas amb una contribució relativament alta (ACGAX, Fons municipals, Olot, *Cobrança dels quatre trimestres del subcidio extraordinario comercial del año 1825 i Cuaderno contribución extraordinaria de guerra... 1837*, on figura amb el número 795).

⁶² APSE, Llibre d'òbits 1826-1851, f. 160v (27 de novembre de 1838).

⁶³ *Respostas generales prestadas per la universitat de la vila y termes de Olot, sobre las preguntas donades per part del Ille. Señor Dn. Joseph Patiño, intendente general del ejército y Principat de Cathalunya*, respostes núm. 26 i 27 (ACGAX, Fons municipals, Olot, Secretaria, Estadístiques).

⁶⁴ Vegeu la sèrie de dades d'ofici elaborada a partir dels llibres del cadastre de l'ajuntament olotí a Maria de BOLÓS I CAPDEVILA, *La comarca de Olot. Estudio de geografia regional*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1977, p. 582.

ferrer fou d'aquells que es transmetien de pares a fills, formant-se llinatges de ferrers com els Bellart, Mir, Masoliver, Sistach, Caula, Giralt, Llorens, Moliner, Pastells, Verdeguer o Xauvet. Cap als anys quaranta d'aquell segle s'establí a Olot, a la plaça del Camp d'en Mas, el ferrer Manuel de Silva, fill d'un ferrer portuguès de prop de Lisboa, que casà la seva filla amb un dels Masoliver, ferrers d'Olot ⁶⁵.

Els ferrers olotins formaven part de la confraria o gremi de Sant Eloi, la qual, a part d'aquests, també agrupava els courers, encepadors (fabricants o muntadors d'armes de foc), oficis diversos del metall, els mestres de cases i els traginers, i encara algun altre ofici de pràctica més minoritària⁶⁶. El gremi tenia una capella dedicada al seu patró a l'església de Sant Esteve d'Olot. El 1575 s'havien fet pactes amb el fuster d'origen francès, Joan Bosch, per a la construcció d'un retaule en aquesta capella, dedicat a la Verge Maria i Sant Miquel, segons el contracte signat el 1582 amb Joan de Namur perquè el pintés ⁶⁷. Del que fou retaule de Sant Eloi només en queden unes taules, salvades el 1936 i conservades al Museu Parroquial, entre les quals n'hi ha una que representa una ferreria, un ofici que, segons la tradició, el sant hauria après abans d'esdevenir bisbe. Impresos a Olot al segle XVIII, a la impremta de Ramon Roca, hi ha unes "Coblas al gloriós bisbe, y confessor, St. Eloy", en la darrera estrofa de les quals es fa esment, de forma elogiosa, de la confraria olotina, amb la qual cosa és fàcil deduir que hauria anat a càrrec seu l'edició d'aquest full, que s'il·lustrà amb un esplèndid boix del sant: *"Vostra confraria santa, / que en Olot està fundada / a vostra sombra sagrada / aumenta cosa que espanta: / el gozar de ditxa tanta, / deu sempre a vostres*

⁶⁵ Testament de Manuel de Silva a ACGAX, Fons notariais, Olot, Miquel Oliveres, reg. 1.348, Testaments 1750-1761, f. 143v-145v (31 de març de 1753). La seva població d'origen, segons el testament, seria Vilafranca de Lisboa, possiblement l'actual Vila Franca de Xira.

⁶⁶ Els orígens de la confraria de Sant Eloi es remunten al segle XVI, com a gremi de ferrers (vegeu Xavier PUIGVERT, *Els segles XVI i XVII*, Quaderns d'Història d'Olot, Olot, Ajuntament d'Olot i Diputació de Girona, 2010, p. 76). El 1768 es demanà des de Barcelona a l'Ajuntament d'Olot que informés sobre la pretensió dels prohoms de la confraria de Sant Eloi que sol·licitaven l'aprovació d'alguns capítols de les seves ordinacions (ACGAX, Fons municipals, Olot, Correspondència, 12 de juliol de 1768).

⁶⁷ Capítols amb Joan Bosch el 1575 i amb Joan de Namur el 1582, a Carme SALA I GIRALT, *L'art religiós a la comarca de la Garrotxa*, Olot, Imp. Alzamora, 1987, p. 69-71 i transcripció dels capítols, p. 112-113 i 120-121, respectivament. Vegeu també Josep MURLÀ I GIRALT, "Un retaule de Pere Mates per a Sant Salvador de Bianya i un altre de Joan de Namur per a l'església de Sant Esteve d'Olot", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, núm. 11 (1982-1983), p. 172-174, text del contracte a p. 177-178.

favors”⁶⁸. En el moment que es feia el traspàs entre els pabordes de la confraria que cessaven i els nous que els rellevaven, es feia un inventari notarial dels béns de la confraria perquè quan aquests cessessin es pogués comprovar que no hi havia hagut cap minoració injustificada. Segons aquests inventaris, la confraria no és pas que tingués massa cosa, però sí aquells objectes necessaris per a les celebracions religioses del sant, com ara un sant Crist i una llàntia de llautó per a l’altar, tres palis amb la figura del sant o alguns canelobres i palmatòries. També “*un plat de llautó ab la figura de St. Aloy dorada per captar*” i “*una bandera gran per las professons y un pendó*”. Per a l’atenció als confreres que morien tenien “*dos draps, lo un de vellut negre per los cossos dels mestres de dita confraria, quant se portan a enterrar, y lo altre de domàs blanch per los albats, ab la figura en quiscun de ells del gloriós St. Aloy*”⁶⁹.

Els Planas tenien l’obrador de ferreria als baixos de la casa familiar del carrer de Santa Magdalena. L’inventari de l’immoble fet a ran de la mort de Bernat Planas, el 1790, parla d’encluses de diverses mides, d’eines per al treball del ferro (com ara estenalles, malls, martells, barrines, trepans, moles o compassos), de la matèria prima (ferro, acer i llautó) i dels productes de manufactura en curs d’elaboració o a punt ja de ser servits als clients. En canvi, no diu res de la fornal, però fóra sorprenent que no n’hi hagués⁷⁰. A tocar de Sant Joan les Fonts, a la vora del Fluvià, al molí que Francesc Planas havia adquirit el 1742, s’hi trobaven instal·lats el martineta i el tornall, dos mecanismes moguts per energia hidràulica a través d’una o potser dues rodes de fusta que giraven per la caiguda de l’aigua sobre les seves pales. Aquest moviment circular es transmetia a un i altre mecanisme a través del calaibre o eix. En el cas del martineta, aquest eix portava unes lleves que rítmicament alçaven i deixaven caure el mall⁷¹. Es tractaria d’un establiment destinat a les feines de forja, especialment, en aquest cas, per a l’elaboració de les planxes de les estisores d’abaixar. La matèria prima, el ferro,

68 *Coblas al gloriós bisbe y confessor St. Eloy*, Olot: per Ramon Roca, estamper y llibreter; en la plaça, [s.d.], 1 full. Exemplar a la Biblioteca de Catalunya, secció de goigs. Reproduït a Joan B. BATLLE, *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII*, Barcelona, 1925, p. 74. El boix amb la imatge del sant, de 259 x 178/180 mm, va signat per “Rovira” i es pot atribuir a un dels dos impressors olotins de nom Josep Rovira, pare o fill, que fou també gravador (vegeu Miquel PUIG I REIXACH, “La impremta a Olot al segle XVIII”, *Annals del Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, núm. 19 (2008), p. 26).

69 Inventari de 1763, a ACGAX, Fons notarial, Olot, Gaspar Clapera, reg. 1.163, 1763, f. 156r-v (30 d’octubre de 1763). En aquest cas cessaven com a pabordes de la confraria Miquel Blanch, ferrer, i Esteve Casas i Vaquer, traginer, i hi entraven Isidre Soler i Francesc Bellapart.

70 Un tractament de l’instrumental i de les principals operacions de la ferreria al voltant de la forja, la soldadura i els tractaments tèrmics, a Pere MOLERA I SOLÀ, “La farga i els seus productes”, dins *Actes del col·loqui de tardor. Fargues de ferro i fargues d’aram*, Quaderns del Centre d’Estudis Comarcals de Banyoles, núm. 18 (1997), p. 63-65.

71 Sobre els martinets de ferrer, vegeu Jordi MASCARELLA, *La farga...*, p. 56-57.

arribava als Planas des de les fargues de muntanya en forma d'escalorn, una poc definida peça de ferro la qual, elevada a alta temperatura a la fornal i sotmesa als cops del mall del martinet, s'estirava fins a dissenyar i conformar la peça que s'havia d'elaborar.

Sobre d'on i com venia el ferro que s'utilitzava a Olot només en tenim notícies molt ocasionals. Com veurem més endavant, el maig de 1763 Mateu Planas es trobava compromès a servir una comanda de dotze de les seves estisores d'abaixar per a la Reial Fàbrica de Draps de Segòvia. N'acabava de servir sis i es preparava per posar-se a fer-ne l'altra meitat. Francesc Roca i Codina, el negociant olotí que feia d'enllaç amb la casa comercial d'Alegre i Gibert de Barcelona, encarregada de la comanda, els comunicà que Planas era a punt de marxar cap a Serrallonga a cercar-hi més matèria primera: *“despuès demà, marxerà Planas en Serrallonga per lo compliment dels escalorns de las sis estisores, que ha promès no perdrehi temps”*⁷². Serrallonga és una petita població de l'Alt Vallespir que encara avui conserva el topònim “farga” i a la qual, des d'Olot, es podia accedir a través de Beget i el coll del Malrem, passant, un cop creuada la ratlla de França, pel poble de la Menera, un altre topònim relacionat amb la mineria, en aquest cas amb l'extracció del mineral. En aquell mateix any de 1763, a la tardor, va haver-hi unes fortes pluges que van fer molt de mal en aquesta banda de la muntanya, però també al vessant septentrional dels Pirineus. Això va ser funest per als establiments que eren a tocar dels rius, com ara les fargues. Mateu Planas degué escriure als agents comercials de Barcelona que, a rel d'aquests aiguats, patia pel proveïment de ferro. Aquests li respongueren prenent nota del que els havia dit sobre els danys causats en la farga d'on es proveïa (no ens en diuen el nom), però li pregaren que anés a cercar el ferro a un altre lloc per garantir-se les estisores que els devia: *“Vehem en la de Vm. del 1r del corrent lo recel en què estava de què en la farga ahont tenia encarregat diferents escalorns de estisoras córrer veus de què agen patit algun infortuni ab las inundacions de agua que se han exprimentat en diferents paratges o quasi en tot lo Principat, que o [= ho] sentirem, y en tal cas esperam donarà Vm. providència per altre part y que luego li sie possible nos avisarà lo temps poch més o menos en què podran estar promptes los sis parells de estisores”*⁷³.

Les diverses generacions dels Planas varen mantenir una producció diversificada, que anava més enllà de l'instrumental comú de ferro que, qui més qui menys, espera trobar en una ferreria, i això deixant de banda la construcció

⁷² Biblioteca de Catalunya (BC), Fons Baró de Castellet, 114/3, Carta de Francesc Roca i Codina a la casa Alegre i Gibert de Barcelona, Olot, 25 de maig de 1763.

⁷³ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Mateu Planas d'Olot, Barcelona, 5 de novembre de 1763.

de relloges i la seva especialització en les estisores d'abaixar, que tractarem més endavant. En les primeres dècades del segle XVIII, un cop passada la Guerra de Successió, diversos comerciants i manufacturadors olotins van saber aprofitar les ocasions de negoci que suposaven els *asientos* o participació en els contractes de proveïment de vestuari o d'armes de foc i blanques per a l'exèrcit. Els resultats econòmics d'aquests contractes amb gent d'Olot no ens són suficientment coneguts, però, en general, es tractaven d'unes operacions beneficioses per la feina que generaven i per l'embalum de les compres i dels guanys que se n'obtenien, fins al punt de poder pensar que aquestes oportunitats varen permetre d'encarrilar la recuperació econòmica de la vila després de les penúries d'un començament de segle marcat per una guerra que havia resultat massa llarga i carregosa. Entre finals de desembre de 1717 i primers del mes i any següent, a Olot es van fer contractes per proveir de vestit i calçat un regiment de dragons valons que suposava la fabricació local de *“tres cents parells de botins ab sa corretja pera cordarlos sensa espuela ni sivella”* i de *“tres centas casacas o justillos, tres centas xupas y tres centas calsas y tres centas capas”* amb els seus botons i complements⁷⁴. Un mes després, al febrer de 1718, Francesc Planas va aconseguir de participar en aquestes operacions, signant un contracte amb Antonio de Arbayza, tinent de granaders del segon batalló de Cantàbria, per fer i fabricar *“tres cientos flascos según la muestra que tengo entregada, por todo el presente mes, por precio de ocho reales de moneda barcelonesa por cada uno”*⁷⁵.

Un altre dels àmbits de treball dels Planas sobre els que cal fer atenció – segurament comú amb d'altres ferrers olotins – fou el de la construcció de l'utilatge de caràcter “industrial” que era requerit per les manufactures locals. Un reconeixement de deute fet el 1772 entre el comerciant olotí Josep Caralt i Bover i Mateu Planas feia palès que, entre 1734 i 1748, Planas havia fet –i encara no cobrat– per a la fàbrica de Pau Caralt i Bover, pare del declarant, *“una xescla per una campana per las calderas”*, també *“la ferramenta de las dos prempas novas y partida de la vella”*, a més de fer *“altras ferramentas per obrar las prempas y assentarlas”*, havia adobat *“lo collferro del molí de moldra índia”* i havia fet *“dos ganxos per tirar llana de la caldera per teñir”*, a més, naturalment, de subministrar-li les indispensables estisores d'abaixar⁷⁶.

⁷⁴ Contracte entre els sabaters d'Olot Lluís Camps i Fonoll, Pere Resungles, Rafael Pi i Josep Coma per a la fabricació dels botins, a ACGAX, Fons notariais, Olot, Jaume Oliveres, reg. 1.021, 1718, f. 10v-11v (29 de desembre de 1717, any notarial, 1718) i contracte amb els sastres de la mateixa vila Joan Pere Carrer, Joan Carrer son fill i Sebastià Vila i Manya –que a més de sastre era calceter– per a la confecció del vestuari, a *ibidem*, id, f. 34v-35v (8 de gener de 1718).

⁷⁵ ACGAX, Fons notariais, Olot, Jaume Oliveres, reg. 1.021, 1718, f. 93v-94v (5 de febrer de 1718).

⁷⁶ ACGAX, Fons notariais, Olot, Esteve Clapera, reg. 978, 1772, f. 140v-142v (26 d'octubre de 1772).

El tercer vessant específic de l'activitat dels Planas a la ferreria té a veure amb la necessitat que tenien totes les poblacions de disposar de patrons de mesures que asseguressin la correcció del comerç que es feia a la vila. El 1728 Francesc Planas va ser nomenat per l'Ajuntament d'Olot afinador dels pesos i mesures de la població, un càrrec que anava unit al de mantenidor dels rellotges de la vila. Precisament ell es va prestar a fer de franc aquesta feina a canvi que se li atorgués l'ofici de rellotger de la vila. Després d'un parèntesi en què el càrrec retornà a qui l'havia exercit anteriorment, Miquel Armanguer (1729-1731), va ser definitivament atorgat als Planas, que s'anirien succeint en el seu exercici al llarg del segle. A l'hora de signar el primer contracte, el 1728, Francesc Planas, ja en qualitat d'afinador dels pesos i les mesures públiques, va fer també rebut de la recepció de les mesures públiques de la vila, que a partir de llavors quedaren sota la seva custòdia⁷⁷ i al servei del que determinessin els mostassaf de la universitat olotina o ajuntament, de qui depenia el control i la gestió dels afers relacionats amb el subministrament dels queviures a la població. L'ús, més o menys constant, d'aquestes mesures oficials i l'aparició de noves necessitats faria que més d'un cop se n'haguessin de fer de noves. En tenim un exemple el 1788 en relació amb el subministrament de la sal. Com que el preu d'aquest producte bàsic s'havia fixat en vuit diners i una malla per cada lliura de sal, l'ajuntament volgué fer unes mesures que donessin directament la quantitat de sal justa que correspongués a determinats preus rodons. Primer es demanà al mestre de minyons de la vila, Jaume Barnó, que calculés quines quantitats de sal corresponien de donar per quatre diners, per dos diners, per un diner i per una malla i, un cop fets els números “*con la exactitud que le ha sido posible, según el arte aritmético*”, es passà avís a Bernat Planas, “*afinador de la presente villa, para que haga quatro pezos según el cálculo formado por el referido Jayme Barnó [que] se le remite, y que fechos los entregue al dicho Magnífico Ayuntamiento para que éste puede*

⁷⁷ Per a la contractació de Francesc Planas i dels seus successors en el càrrec de mantenidor dels rellotges de la vila i afinador dels pesos i mesures vegeu l'apartat següent d'aquest article sobre l'ofici de rellotger dels Planas. L'època dels pesos i mesures que rebé Planas el 1728 comprenia: “*Primo, un quartà y un mesuró original per mesurar blat, de aram. Item tres mesures originals de aram originals per mesurar oli, ço és quartà partidor y mig partidor. Item tres mesures originals de aram per mesurar vi, ço és cortó, mesura y mitja mesura. Item tres mesures originals fruiteras de fusta ab dos xesclas de ferro quiscuna, ço és quartà, mesuró y mig mesuró. Item dos mesures originals de fusta sescladas ab dos sescles de ferro per mesurar sal, ço és, mesuró y mig mesuró. Item vuyt pesos originals de ferro per afinar romanas, ço és de quatre lliuras, de sis lliuras, de nou lliuras, de mitja roba cada un, de un quintar y altre pes de sis robas. Item tretze pesos originals de bronzo, ço és de tres lliuras, dos lliuras, una lliura, mitja lliura, quatre onsas, tres onsas, dos onsas, una onsa, mitja onsa, un quart, mig quart, un argens y mig argens. Item unes balansas de aram ab calastró grans de aram. Item una cana de fusta capsada ab caps de llautó. Item una caixa per posar y tenir conduïts dins de ella tots los sobredits pesos y mesures y demés originals y en cada un de ells se troban esculpidas las armas de la Universitat. Item una garbella*” (ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual d'instruments, 12 d'agost de 1728).

*dar las providencias correspondientes a fin de que la sal se vende a ocho dineros y malla, conforme está al público subhasto arrendado*⁷⁸. Sigui relacionat amb aquest ofici públic de mesurador de la vila o sigui com a activitat professional particular, cal remarcar que en el reiterat inventari de Bernat Planas, fet el 1790, consten “*trenta tres pilons de romana y vint y sis romanas dolentas*”, a més d’una altra gran i en bon estat. Si bé aquesta darrera podia ser per al seu ús, l’existència de tantes romanes fa pensar que la seva construcció i afinament podia ser una altra de les especialitats dels Planas en el proveïment de l’instrumental necessari per a les manufactures i el comerç.

Aquestes especialitzacions en el treball de ferreria dels Planas no treuen que també fessin les feines ordinàries pròpies d’aquest ofici. Ens n’ha quedat una mostra en la seva participació en la construcció del nou temple de Sant Esteve, l’actual, inaugurat el 1763. La seva fou una incorporació tardana, perquè en els primers anys de la construcció, iniciada el 1750, les feines de ferrer foren encomanades, sobretot, a Pau Rovira i a Joan Caula, ferrers d’Olot, i al ferrer Josep Espígol de Santa Pau. En aquells moments, les aportacions d’aquests ferrers tenien a veure amb el proveïment i el manteniment de les eines amb què treballaven els picapedrers i els paletes o amb l’assistència als carreters respecte dels matxos o de les parts metàl·liques de carros i carretons. Només quan l’obra estigué més avançada, s’encarregà als ferrers de fer feines de caràcter més decoratiu, com la primera creu que es posà al damunt del nou frontis de l’església, del 1758, feta per Pau Rovira⁷⁹. La col·laboració dels Planas arribà el 1761 i s’inserí en aquestes tasques d’acabat del temple. El juliol d’aquell any es van abonar a Francesc Planas 19 lliures i 3 sous “*per los motllos de ferro per fer la cornisa de la mitja taronja, altre per las motlluras dels archs, altra per la cornisa gran, y un mitg motillo per los ressaltos, ab dos barrots de ferro per collarlos*” i 85 lliures més “*per la farrementa de tres vidrieras de la cúpula del presbiteri, y altres dos per las finestras del crusero*”, a raó de 17 lliures cada una⁸⁰. L’any següent fou el seu fill Mateu qui treballà amb continuïtat per a l’Obra de l’Església. Al febrer se li abonaren 17 lliures “*per la farrementa de la vidriera de Sant Isidro*” i 10 lliures més “*per altre farrementa feta per la obra*”; al març,

78 ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 20 de gener de 1788.

79 ACGAX, Fons municipals, Olot, Llibre de l’Obra de l’Església de Sant Esteve, anotació de la setmana del 26 de juny a l’1 de juliol de 1758. Per aquesta creu se li pagaren 16 lliures i 16 sous. A finals del mateix segle, un cop construïda la façana actual, aquesta quedà coronada per una nova creu, de caràcter artístic i d’autor desconegut, que va ser beneïda el 17 d’abril de 1798, segons APSE, Llibre de baptismes 1795-1828, f. 197v.

80 ACGAX, Fons municipals, Olot, Llibre de l’Obra de l’Església de Sant Esteve, anotació de la setmana del 6 a l’11 de juliol de 1761.

13 lliures i 15 sous “*per la farrementa de la vidriera de sobre la capella de Sant Antoni*”, per a la qual l’Obra ja li havia donat una quantitat de ferro vell que explica la rebaixa en el preu; a finals de maig havia fet dues reixes per a l’aula capitular de la Comunitat de Preveres i, el novembre d’aquell mateix 1762, li foren abonades 68 lliures “*per la farrementa de quatre vidrieras havia fetas, una per sobre la capella de Sant Antoni, altre de Sant Isidro, altre de Sant Aloy y altre de Nostra Senyora del Roser*”⁸¹. Els vitralls pròpiament dits, muntats damunt de les estructures de ferro que havia preparat Mateu Planas, van ser creació de Pau Dutrem, vidrier de Vic⁸².

Per les vicissituds seguides per aquest temple olotí des de la seva construcció fins als nostres dies, especialment per l’ús militar que se’n féu durant les guerres civils del segle XIX i per la greu afectació viscuda en la dels anys 1936-1939, resulta difícil de poder fer un seguiment que permeti acreditar que les reixes i les estructures de ferro de les vidrieres que ara hi ha siguin les mateixes que van fer els Planas dos-cents cinquanta anys enrere quan, a més, es tracta d’uns elements secundaris. El 1879 part d’aquestes vidrieres van ser renovades⁸³, però no podem dir si en aquella ocasió es menystingueren o s’aprofitaren les anteriors estructures metàl·liques. De totes formes, les superbes reixes que encara ara guarden les obertures de l’aula capitular, visibles des del carrer, tenen traça de ser originals i, si així fos, restarien, per tant, com a testimoni fàcilment accessible de l’art dels Planas en el domini de la ferreria.

●
⁸¹ ACGAX, Fons municipals, Olot, Llibre de l’Obra de l’Església de Sant Esteve, anotacions de les setmanes del 8 al 13 de febrer, del 8 al 13 de març, del 31 de maig al 5 de juny i del 8 al 13 de novembre de 1762, respectivament. S’adverteix la repetició de la ferramenta per a les vidrieres de les capelles de Sant Isidre i de Sant Antoni, abonades totes al preu ordinari de 17 lliures cada una, llevat de la primera vegada que es parla de la de Sant Antoni, en què les 17 lliures quedaren rebaixades pel ferro que l’Obra li havia donat, valorat en 3 lliures i 5 sous. Deixant de banda les capelles que hi ha a tocar de l’entrada principal de l’església, sobre les quals hi havia d’anar els dos campanars –dels quals només se n’acabà un– i per tant sense finestra a l’exterior, són sis les capelles amb vitralls a la seva part superior.

⁸² El 13 de novembre de 1762 van ser abonades a Pau Dutrem un total de 438 lliures per 15 vidrieres: quatre al presbiteri a raó de 27 lliures cada una, més una altra també per al presbiteri, però que costà 30 lliures, i que completa les cinc d’aquesta part del temple; quatre altres vidrieres per a la cúpula, dues per a les finestres de banda i banda del creuer i quatre per la part de sobre de les capelles de Sant Antoni, Sant Isidre, Sant Eloi i Nostra Senyora del Roser, totes de 30 lliures de valor. Faltarien, per tant, dues vidrieres més per completar les 6 capelles amb finestra sobre la cornisa (ACGAX, Fons municipals, Olot, Llibre de l’Obra de l’Església de Sant Esteve, setmana del 8 al 13 de novembre de 1762).

⁸³ Josep MURLÀ i GIRALT, *L’església parroquial de Sant Esteve, d’Olot*. La Comarca d’Olot, [s.d.], p. 6.

3. ELS PLANAS, RELLOTGERS

A Olot, en el segle XVIII, es feien rellotges de paret i de torre, tot i que, si haguéssim de guiar-nos pels pocs exemplars que ens han arribat fins als nostres dies –i això és aleatori–, la seva producció no semblaria ser tan important com la que va sortir dels tallers de Moià, Arenys de Munt o Sant Joan de les Abadesses⁸⁴. Quan el 1779, amb motiu de la benedicció i col·locació de la primera pedra de l'Hospici olotí, la *Gazeta de Madrid* donà notícia de la indústria de la vila, inclogué entre les fàbriques una “*de reloxes de torre*” i l'anomenat cens de manufactures de 1784 recollí l'existència de quatre rellotgers⁸⁵. En un temps o altre del segle XVIII i fins a la Guerra del Francès, a Olot van fer rellotges de paret Joan Estorch⁸⁶; algun membre de la família Thomàs (calderers d'ofici i emparentats amb els

●
⁸⁴ Vegeu Jaume XARRIÉ i Eduard FARRÉ, *El rellotge català*, El Papiol, Editorial Efadós, 352 p. Les referències a la producció olotina són a les p. 246-255, on s'inventarien onze peces preservades de rellotgers olotins o atribuïts a tallers olotins del segle XVIII, bellament reproduïdes a tota pàgina amb les seves dades tècniques i localització. Alguns d'aquells rellotges ja havien estat recensionats força abans a LUÍS MONTAÑÉS, “Relojes gerundenses del siglo XVIII”, *Revista de Gerona*, V (1959), p. 19, i a LUÍS MONTAÑÉS, “Relojes”, dins Antonio BONET (dir.), *Historia de las artes aplicadas e industriales en España*, Madrid, Ediciones Cátedra, 1994³, p. 208-209.

⁸⁵ *Gazeta de Madrid*, núm. 33 (divendres 23 d'abril de 1779), p. 284. Fou reproduït a *Gazeta de Barcelona*, núm. 35 (1 de maig de 1779), p. 300 i se'n serví el P. Juan Francisco de MASDEU, a *Historia crítica de España y de la cultura española*, t. I, Madrid, Antonio de Sancha, 1783, p. 96, si bé aquí es limità a parlar d'una “*fábrica de reloxes*” sense més particularitats. Per al cens de 1784, vegeu Isabel MIGUEL LÓPEZ, *Perspicaz mirada sobre la industria del Reino. El censo de manufacturas de 1784*, Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial, Universidad de Valladolid, [1999], p. 312.

⁸⁶ El rellotger Joan Estorch i Sargatal era fill de Miquel Estorch, de família de blanquers. Havia estat batejat el 14 de març de 1743 (APSE, Llibre de baptismes 1737-1744, f. 305r). Casat el 29 de desembre de 1765 amb Eulàlia Thomàs (APSE, Llibre de matrimonis 1746-1772, f. 211r-v), el seu ofici semblava encaminat a seguir la tradició del treball de la blanqueria, però possiblement els coneixements del sogre, el calderer Ignasi Thomàs, en l'art de certs metalls, van influir a reorientar la seva activitat professional cap al camp de la rellotgeria. En el cadastre de 1768 figura, per primera vegada, com a rellotger (ACGAX, Fons municipals, Olot, Cadastre, Llibre del cadastre per major 1769). La casa dels Estorch estava situada, com la d'altres blanquers, a la plaça del Palau, a prop del carrer de les adoberies. En el seu testament es parla de només tres fills, l'hereu Ignasi, d'ofici courer; Pere, fabricant de mitges de teler, i Bartomeu, músic del regiment vermell de tropes lleugeres de Catalunya (ACGAX, Fons notariais, Olot, Benet A. Conchs, reg. 1.298, 1797, f. 146r-147v, 12 d'agost de 1797). No sembla pas, per tant, que cap dels fills mantingués l'obrador de rellotgeria patern. Joan Estorch morí a Olot al cap de ben pocs dies d'haver fet testament, el 20 d'agost de 1797 (APSE, Llibre d'òbits 1793-1809, f. 70v).

Estorch)⁸⁷; el manyà Francesc Vial i Xauvet⁸⁸, i, ja a l'inici del segle XIX, Pere Herediari, el qual només apareix documentat a Olot en els anys 1801 i 1802⁸⁹. Avui en dia es coneixen preservats, a mans de col·leccionistes, quatre rellotges i una esfera fets per Estorch i dos dels que van sortir de la casa Thomàs. També s'atribueixen a tallers olotins dos rellotges que porten el nom "Homs" i dos altres rellotges anònims que, per raons emparades en les seves característiques tècniques, també es diu que foren fets a Olot⁹⁰. Però la llista de rellotgers olotins del segle XVIII queda incompleta si no hi incorporem les quatre generacions de

⁸⁷ Ignasi Thomàs, el sogre d'Ignasi Estorch, consta com a couerer o calderer en la documentació de l'època i en cap moment no ho fa com a rellotger. Si que, en canvi, consten com a rellotgers els seus néts Jaume i Josep Thomàs i Ortuna (o Hortuna), nascuts el 1750 i el 1763 (APSE, Llibre de baptismes 1749-1755, f. 31, 16 de juny de 1750 i Llibre de baptismes 1760-1763, f. 200r, 2 d'octubre de 1763), fills de Pere Thomàs i Cos (o Cros), calderer, germà de la muller de Joan Estorch. Jaume Thomàs i Ortuna figura com a rellotger en la partida de matrimoni del seu fill Josep, del 18 de febrer de 1819 (APSE, Llibre de matrimonis 1796-1828, f. 31). De Josep Thomàs i Ortuna es diu també ser rellotger en les dispenses matrimonials per casar-se amb Francesca Pons i Arajol, de Puigcerdà, de l'11 de març de 1788 (Arxiu Diocesà de Girona, segons consulta on-line a www.arxiuadg.org/dispenses-matrimonials, feta el 25 d'agost de 2011). Com que els dos rellotges que s'han conservat d'aquest obrador porten només el nom "Thomàs" (sense prenom) i el topònim "Olot", crec que s'haurien d'atribuir a algun d'aquests dos rellotgers Thomàs. Per altra banda, aquests rellotges presenten característiques més evolucionades que els d'Estorch i, per tant, han de ser cronològicament posteriors. També fou rellotger un fill de Jaume, Ignasi, domiciliat a la plaça Major (ACGAX, Fons municipals, Olot, Subsidi comercial de 1832). El 1845, a Olot, només consta com a rellotger Llorenç Tomàs, al carrer de Sant Esteve, en una casa que era de Quirze Montalt (ACGAX, Fons municipals, Olot, Subsidi de comerç, 1845).

⁸⁸ Francesc Vial i Xauvet (1739-1794) acredita documentalment, a través dels llibres del cadastre, més de vint anys com a rellotger, amb obrador al carrer de la Mare de Déu del Tura. Era fill de Josep Vial, manyà d'ofici, una feina que no resulta allunyada de la mecànica de la rellotgeria. Casat el 1761 amb Rosa Armanguer, consten dos fills seus, Francesc i Josep, que compartiren el mateix ofici patern de la serralleria.

⁸⁹ Vegeu ACGAX, Fons municipals, Olot, Cadastre, 1801 i 1802. Es tracta d'un cognom, Herediari, del tot estrany a la vila, que no es troba en la documentació anterior ni posterior als dos anys esmentats de 1801 i 1802 i tampoc en els llibres sacramentals de la parròquia durant aquells anys. Això fa pensar si es tractaria d'alguna persona vinguda de fora a provar fortuna a Olot. En aquests dos anys el seu domicili semblaria estar situat al rovell de la vila vella, al carrer de la Santa Creu.

⁹⁰ En el llibre de Jaume XARRIÉ i Eduard FARRÉ, *El rellotge català...*, les cinc peces de Joan Estorch porten les referències OL01, OL04, OL06, OL08 i OL10. Les de la família Thomàs són OL03 i OL07. Els rellotges OL03 i OL07 corresponen a dos rellotges fabricats per un tal Homs i que els autors assignen als obradors olotins sense que el nom de la població hi figuri i sense que consti cap possible rellotger olotí amb aquest nom en el segle XVIII (els Homs o Oms d'aquells anys eren sastres d'ofici). En conversa personal amb el Sr. Eduard Farré (2006) vaig entendre que l'atribució responia exclusivament a motius tècnics: la maquinària d'aquests rellotges seria clavada a la dels rellotges que havien sortit de les mans d'Estorch, apuntant la idea que potser part dels béns de l'obrador de Joan Estorch haguessin passat a terceres mans, de manera que un desconegut Homs s'hagués fet amb les peces de rellotgeria, per acabar muntant-les, aquí o en algun altre lloc, sota nom seu. En tot cas es pot tenir present que Joan Estorch en els darrers anys de la seva vida deuria tenir algun entrebanc, perquè a l'hora de fer testament poc abans de morir, el 1797, els seus béns es trobaven afectats per un plet instat davant de l'Audiència de Barcelona. El llibre conté encara dues peces anònimes, el rellotge OL09, que sembla pròxim als rellotges d'Homs, i una esfera, OL11, que porta només l'any de 1799.

la família Planas⁹¹, que també consten, sovint, com a tals en les denominacions d'ofici que sempre acompanyaven els noms de cadascú. Atenent al seu ofici familiar de ferrers i no pas de courers com passa amb els rellotgers anteriors, semblaria que fos cosa seva la fàbrica de rellotges de campanar esmentada a Olot el 1779, de dimensions i mecanismes més properes a les habilitats de qui està avesat al treball del ferro. Però, com veurem, en l'inventari *post mortem* de Bernat Planas, del 1790, a casa seva hi havia un bon nombre de rellotges que forçosament havien de ser de paret.

Es té notícia que, des de mitjans del segle XVI, a l'església parroquial de Sant Esteve hi havia un rellotge de torre⁹² del que, pel seu caràcter públic, l'Ajuntament d'Olot en pagava el manteniment, feina que anava unida a la d'afinador dels pesos i mesures de la vila. A començaments del segle XVIII en tenia cura el serraller Miquel Armanguer i, quan aquest morí, el 1707, passà a fer-ho el seu fill, de nom també Miquel⁹³. Es tractava, com deien els textos municipals de l'època, de "regir" i "governar" el rellotge, feina per a la qual les habilitats d'un serraller semblaven ser suficientment vàlides davant d'una maquinària prou robusta i, per les seves proporcions, de fàcil manipulació⁹⁴. A partir de 1724, a Olot, va haver-hi dos rellotges públics, ja que se'n va instal·lar un de nou al campanar de l'església de la Mare de Déu del Tura, perquè els habitants de la vila vella es queixaven d'estar massa allunyats de Sant Esteve com per sentir bé

⁹¹ Mateu, Bernat i Francesc Planas són mencionats a Jaume XARRIÉ i Eduard FARRÉ, *El rellotge català...*, p. 344, dins de l'índex general de rellotgers catalans, sense donar-ne més detalls.

⁹² Joan PAGÉS i PONS, *L'església de Sant Esteve d'Olot (notes històriques)*, Olot, 1986, p. 75. Desconec quina destinació va tenir el rellotge que hi havia en el campanar en el segle XVIII, perquè l'actual rellotge data de 1923, adjudicat per concurs al rellotger de Figueres Josep Manlleu (vegeu Joaquim DANÉS i TORRAS, *Història d'Olot...*, vol. XII, p. 2.444-2.445). En el segle XVI també hi ha notícia de la construcció d'un rellotge per a Sant Esteve d'en Bas, el 1551, pel serraller de Girona Pere Arnés i de la instal·lació d'un rellotge nou a l'església parroquial de Santa Pau cap a finals de segle (vegeu, respectivament, Josep CLARÀ, "Obres d'artistes i artesans gironins del segle XVI a la Garrotxa", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, núm. 5, 1982-1983, p. 66 i 71-72, amb la notícia de rellotge fet per a Sant Esteve d'en Bas, i Josep M. MARQUÈS, *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona, 2000, p. 142, on es fa esment d'una llicència de 1596 per prendre la campana de Sant Simplicí, després de Santa Llúcia, per al servei del nou rellotge de la parroquial). A Riudaura, al segle XVIII, el manteniment del rellotge de la vila anava vinculat amb el càrrec de mestre de la vila (Joan PAGÉS i PONS, "La vila de Riudaura en els segles XVII i XVIII", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, núm. 6 (1984-1985), vol. II, p. 185, 186 i 200).

⁹³ ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 18 de desembre de 1707.

⁹⁴ En tot cas, seria d'altres elements més vulnerables, com les cordes, les que requeririen d'una renovació més sovintejada. El 1707 l'Ajuntament d'Olot pagà, al corder Esteve Navarro, 18 rals de plata "per dos cordes se li comparen per tenir los poms del rellotge per medi de polissa" i el 1709 altres tres lliures i 2 sous de plata "per lo valor de dos cordes que de ordre nostre se an fetas y posadas per tenir los pilons de rellotge de la parroquial d-esta vila" (ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 18 de desembre de 1707, i Llibre del cònsol en cap 1709-1710, apuntament del dia 19 de juliol de 1709).

els tocs d'aquell rellotge i estar al cas de les hores del dia⁹⁵. Aquest segon rellotge va ser cosa dels obrers o responsables del santuari, Miquel Bolós i Baltasar de Vallgornera, però no tenim notícia de qui en fou el constructor, ni de quant costà la nova maquinària, llevat que l'ajuntament hi col·laborà amb 67 lliures i 4 sous barcelonins, si bé aquesta partida comprenia també l'auxili per a d'altres obres que s'havien fet a l'església⁹⁶. L'ajuntament també va encomanar a Armanguer el manteniment d'aquest rellotge, de primer amb un salari de 25 lliures de plata, tot seguit augmentades fins a 29 lliures de la mateixa moneda⁹⁷.

Els regidors de l'anualitat de 1728 van decidir de remoure Miquel Armanguer del càrrec per donar-lo a Francesc Planas. Aquest ho havia demanat, per escrit, a l'Ajuntament d'Olot oferint-se a exercir-lo amb el mateix salari pel que ho feia Armanguer, però afegint-hi una sèrie de prestacions que sortirien de franc a la vila, com ara que *“sempre que se offeresca lo haverse de adobar los dits rellotges, que ell dit suplicant los adobarà a sos gastos y despesas, y que axí mateix se ofereix afinar los pesos y medidas de balde, sens que la universitat [l'ajuntament] li done cosa per son treball”*⁹⁸. Davant d'aquests *“partits tant avantatjosos que ofereix dit Plana a la present universitat”*, en expressió de l'acta de l'acord municipal, els regidors li concediren el càrrec de rellotger o

⁹⁵ Josep SADERRA I MATA, *Ressenya històrica del santuari de Ntra. Sra. del Tura*, Olot, Joan Bonet, 1905, p. 42. L'autor recull la tradició (treta del manuscrit de Francesc Roca i Codina, *Arancel de todas las cosas memorables... de la V. del Tura...*, etc., vegeu Joaquim DANÉS I TORRAS, *Història d'Olot...*, vol. XII, p. 2.192 i referència a p. 2.200) segons la qual el rellotge de l'església de la Mare de Déu del Tura *“se creu que s'hi posà a instàncies dels blanquers, assahonadors i demés habitants de la vila vella per la raó següent: era antiga costum, que durà fins a la pasada centúria que, des de Pasqua fins a Sant Miquel de setembre, a tres quarts de cinc de la tarda se tocava la campana grossa i d'aquest toc o señal ne deien tocar a fer l'enciam, aludint a què els blanquers plegaven a les cinc i solien sopar de seguida i la señal a què ens referim era l'avis de l'hora de plegar; i es feia perquè per raó de la distància de la vila vella a Sant Esteve no sempre se sentien les hores des dels obradors”*. En aquella mateixa pàgina figura un dibuix que reproduceix la gàbia amb les dues campanes del rellotge, sense precisar si és anterior o no a l'ampliació del temple, efectuada entre els anys 1736 i 1748. En un inventari dels béns del santuari de la Mare de Déu del Tura de 1727 s'hi inclogueren dues campanes grans i un rellotge *“ab los quarts y hores”*, segons Josep MURLÀ I GIRALT, *“L'església i la imatge de la Mare de Déu del Tura, i els seus vestits postissos, en el decurs del temps”*, *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, núm. 7 (1986-1987), p. 50. A Joaquim DANÉS I TORRAS, *Història d'Olot...*, vol. XII, p. 2.175 s'esmenta, tot seguit de reproduir el text de Josep Saderra suara esmentat, que el rellotge del santuari de la Mare de Déu del Tura fou tret i desmuntat el 1936, sense dir-nos si es tractava del mateix rellotge que s'hi havia posat el 1724.

⁹⁶ ACGAX, Fons municipals, Olot, Llibre del regidor segon 1723-1725, apuntament de l'1 d'agost de 1724.

⁹⁷ El 30 d'abril de 1724 l'ajuntament nomenà Miquel Armanguer per regir i governar el rellotge *“que se ha fet”* a l'església de la Mare de Déu del Tura, passant a portar a la vegada aquest rellotge i el de Sant Esteve, per 25 lliures de plata (ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 30 d'abril de 1724). Per al pas de les 25 a les 29 lliures de plata, ibidem, Llibres del clavari, 1727 i 1728.

⁹⁸ Súplica de Planas (sense data) i acord municipal a ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 10 d'agost de 1728.

governador dels *“rellotges de la iglésia parrochial y de Nostra Senyora del Tura”*, amb el mateix salari que es donava al seu predecessor. Dos dies després es varen signar els pactes entre l’ajuntament i Francesc Planas. Seria obligació seva com a rellotger *“posar tot lo cuydado y treball necessaris pera que dits rellotges vajan bé y ab la deguda perfecció”*, a més de, tal i com ell s’havia compromès en la seva súplica, fer a càrrec seu *“qualsevols adops que hajan menester y necessiten dits rellotges y que sian concernents, y que la present universitat degués fer fer per altre rellotger, ferrer o serraller”*, així com afinar els pesos i mesures públics de la vila. Per aquestes feines l’ajuntament li donaria, cada any, les 29 lliures de plata que ja es donaven anteriorment⁹⁹.

Aquesta primera incursió de Francesc Planas en el manteniment dels rellotges públics de la vila va durar relativament poc. Al gener de 1729, possiblement davant d’alguna reclamació del seu predecessor, des d’instàncies de Barcelona s’exigí a l’Ajuntament d’Olot que expliqués *“qué motivo ha tenido”* per haver tret Miquel Armanguer *“de el encargo de cuydar de el relox, pesos y medidas de dicha villa”*¹⁰⁰, i cap al novembre de 1729 Armanguer va presentar un escrit a l’ajuntament amb la petició que se’l reintegrés en el càrrec (deia que havia estat cessat pels anteriors regidors *“sens causa ni rahó alguna saltim que legítima fos”*) i s’oferia a fer la feina amb una rebaixa en el seu salari, per només 20 lliures de plata en lloc de les 29 acostumades i pactades amb Francesc Planas. L’ajuntament en parlà en la sessió del dia 23 de novembre i, atenent l’avantatge salarial que suposava, aleshores, l’oferta d’Armanguer i que Francesc Planas *“actual rellotger se trobe impedit de una cama que lo imposibilita lo exacte cumpliment de dits officis de forma que li és precis haverlos de fiar a son fill, exprimentantse moltas vegadas que los rellotges van de mala manera, no tocant a sas horas regulars”*, tornaren a fer tractes amb Armanguer perquè fos ell qui passés a ocupar-se’n. Aquests pactes, signats dos dies després, presenten les mateixes obligacions a què s’havia compromès Planas un any abans, si bé amb la reducció salarial amb què ara ell s’avenia a rebre en compensació a aquestes seves obligacions¹⁰¹.

Dos anys després, Francesc Planas va tornar al càrrec de rellotger públic de la vila i aquesta vegada l’obtingué definitivament per als seus, que el retindrien al llarg de tot el segle. Segons l’acta municipal del 5 de juny de 1731, un *“ministre de la Reial Audiència del present Principat de Catalunya”*, de qui no se’n diu el

⁹⁹ ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 12 d’agost de 1728.

¹⁰⁰ ACGAX, Fons municipals, Olot, Correspondència, carta datada a Barcelona el 9 de gener de 1729.

¹⁰¹ Acta de la sessió municipal i pactes amb Armanguer a ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 23 i 25 de novembre de 1729, on hi ha també, cosida, la sol·licitud de Miquel Armanguer. El pas del salari de 29 lliures a només 20 pot seguir-se a ibídem, id, Llibre del Clavari 1729 i 1730, respectivament.

nom, havia insinuat “*que seria son gust que Francisco Plana, ferrer de dita vila, per ser home molt pràctich de fabricar relotges ex processione y tenir també dos fills pràctichs de fer relotges, y ésser remogut del offici de regir y de governar los relotges de la present vila sens causa*”, i que en canvi Miquel Armanguer “*no sia official de fer relotges ex processione y sols tinga lo offici de serraller y moltas vegadas haver de recomenar lo règim de dits relotges a un seu germà casi siego*”, es resolgué que, en endavant, fos novament Francesc Planas qui regís els dos rellotges de la vila¹⁰².

Cap als darrers anys de la vida de Francesc Planas, tot i seguir essent el titular del manteniment dels rellotges de la vila, qui, de fet, feia la feina era el seu fill Mateu. Dos mesos després de la mort del pare, aquest reclamà a l’Ajuntament d’Olot el salari que li pertocava per aquesta feina, però l’ajuntament no li va voler pagar sencer perquè, segons les notícies que aquest tenia, si les seves obligacions eren de governar els dos rellotges de la vila, resultava que “*a la verdad por año y medio, y ahun más, no cuyó [= cuidó] sino de uno de ellos*”¹⁰³. En resum, que només li van donar 40 lliures, 9 sous i 7 diners, en lloc de les seixanta lliures que havien de ser. Aquestes seixanta lliures de salari del rellotger havien quedat fixades en el reglament de les despeses de la vila que l’administració borbònica va establir per a la hisenda municipal olotina el 1764, dins d’un procés general endegat per l’administració borbònica per controlar millor els recursos i les despeses dels municipis del país¹⁰⁴.

Quan només havien passat quatre dies de la mort de Mateu Planas, el seu fill Bernat reclamà a favor seu poder continuar amb l’ofici de cuidar els rellotges de la vila. L’Ajuntament d’Olot li atorgà el dia 24 de juny de 1774. Segons l’acord dels regidors, “*haviendo fallecido Matheo Plana, director de los relojes de la presente villa, se ha resuelto nombrar, como se ha elegido y nombrado, para este empleo a Bernardo Plana, su hijo, con el salario de sesenta libras barcelonesas anuales, que es el acostumbrado y aprobado con el Real Reglamento, durante empero el beneplácito del ayuntamiento y junta de propios*”¹⁰⁵. Semblantment, a la mort de Bernat, el 1790, el seu fill Francesc féu la mateixa petició a l’ajuntament, recordant que “*desde la muerte de su padre Bernardo Planas ha continuado en*

¹⁰² ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 5 de juny de 1731 per a l’acord municipal, i 15 de juny de 1731 per als pactes amb Francesc Planas, similars als anteriors.

¹⁰³ ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 31 de gener de 1764.

¹⁰⁴ *Reglamento de las cargas, y gastos, que deberán satisfacerse de el caudal de propios y arbitrios de la Villa de Olot...*, Madrid, 4 d’abril de 1764, ACGAX, Fons municipals, Olot, Hisenda, Reglament de despeses 1764-1799. Sobre aquesta regulació dels salaris que podia abonar la vila, vegeu Miquel PUIG i REIXACH, “El règim municipal d’Olot al segle XVIII”, *Estudis Històrics de la Garrotxa*, núm. 1 (2004), p. 85-92.

¹⁰⁵ ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 24 de juny de 1774.

el empleo de fiel y conductor de los relojes públicos de dicha villa, construyéndoles aquellas piezas que necesitan, con la esperanza, que sería de su agrado nombrarle no solo para dicho empleo de fiel, sino también para el de conductor de dichos relojes”, i també li va ser concedit¹⁰⁶.

Haver-se d'ocupar de regular els dos rellotges de la vila no hauria de suposar, per força, que els Planas en fabriquessin, però hi ha prou indicis per pensar-hi a favor. És ben cert que durant la primera meitat del segle XVIII els Planas foren sempre identificats com a “ferrers”, tant en la documentació administrativa com en la privada, si bé, excepcionalment, el 1737 Francesc Planas consta com a *relojero* en el cadastre d'aquell any¹⁰⁷. Això no treu que, com feien tants d'altres en aquells anys, diversifiquessin la seva professió amb d'altres activitats que els permetessin de guanyar-se millor la vida, sense que això els hagués de fer variar la condició d'ofici pel qual eren reconeguts. Crida l'atenció un dels arguments que el 1731 va esgrimir aquella anònima personalitat que recomanà Francesc Planas per ocupar-se dels rellotges de la vila, en detriment del manyà Miquel Armanguer que ho estava fent llavors, de qui digué no tenir la categoria d'oficial en la professió de rellotger. Això donaria a entendre, en contraposició, que si que ho serien els Planas i, amb totes les reserves que aquest tipus de documents ofereixen, seria aquesta la primera vegada en què se'ns suggeriria indirectament que pare i fill Planas serien, no només hàbils en el manteniment de rellotges, sinó fins i tot habilitats per a l'exercici d'aquest ram. Atorgaments així només es feien un cop complert l'aprenentatge de l'ofici segons la reglamentació i haver estat acreditats com a tals per alguna instància gremial. També hem vist que en la partida matrimonial de Bernat Planas de 1758 aquest consta com a “jove rellotger”, una altra denominació de reminiscències gremials de reconeixement en aquest ofici. Al llarg de la dècada dels seixanta, coincidint amb els inicis de l'exercici com a rellotger, a la vila, del manyà Francesc Vial, tant Bernat Planas com el seu pare, Mateu, tornen a aparèixer en documents cadastrals i sacramentals amb el nom professional de “rellotgers” alternant amb el de ferrers. En canvi, en les dècades següents, la denominació de ferrers tornarà a ser prioritària, juntament amb la més específica de fabricants reials d'estisores d'abaixar. Les referències ja esmentades de l'existència, a la vila, d'un fabricant de rellotges de torre el 1779 i les al·lusions de 1790 que Francesc Planas havia fabricat peces per als rellotges públics de la vila, no fan sinó fer pensar en ells com a veritables rellotgers d'ofici, estimació que es veu reforçada a través de l'inventari *post mortem* dels béns de Bernat Planas, entre els quals, al costat d'estisores i altres eines de ferro

●
¹⁰⁶ ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 12 de setembre de 1790.

¹⁰⁷ ACGAX, Fons municipals, Olot, Cadastre, Llibre de cadastre per menor 1737.

pròpies de les seves altres dedicacions professionals, s'enumeraren, a la seva botiga o taller, “*sis relotges xichs y dolents*”, en el corredor de la sala del pis “*un relotge que no té sinó lo esperit ab sa caixa de fusta pintada*”, i a la terrassa “*tres relotges, so és lo un gran, altre més xich, y lo altre dels usats*”¹⁰⁸. Encara que poguéssim considerar que un d'ells —el que hi havia al corredor de la sala— fos d'ús familiar, parlar de nou o deu rellotges, sis dels quals a la botiga, és un nombre molt significatiu de rellotges, que només s'entén a partir de la condició dels Planas com a rellotgers, a tots els efectes.

4. ELS PLANAS, FABRICANTS D'ESTISORES D'ABAIXAR

Les estisores d'abaixar tenien una estructura simple. Constaven de dues pales amb tall, lleugerament trapezoïdals, dites mascle l'una i femella l'altra. Anaven muntades per l'esquena en dues cames perllongades, unides per l'extrem a l'ull o molla que permetia de fer el moviment tallant. Tot plegat conformava unes estisores que venien a fer, aproximadament, un metre o un metre i vint de llarg¹⁰⁹. En l'operació del tondosatge o abaixament, la tela a treballar s'estenia per trams sobre un banc d'abaixador amb la superfície superior encoixinada i inclinada, on quedava fixada, tibant i sense arrugues, mitjançant unes pinces metàl·liques. Si la peça era d'amplada superior, solia treballar-se entre dos abaixadors, cada un amb les seves estisores, tenint cura de marcar adequadament on començaven i acabaven un i altre. La primera operació consistia a humitejar lleugerament el drap. Així el pèl era més flexible i fàcil d'aixecar quan, a continuació, amb aquesta finalitat, s'hi passava una pinta. Llavors començava el treball pròpiament del tondosatge, fent treballar ordenadament al seu damunt les estisores d'abaixar. Un cop s'havia tallat el primer pèl de la peça, calia examinar que no hagués sofert cap dany i, després d'una operació de persatge, procedir a noves passades de les estisores, en un nombre de vegades que depenia de la qualitat i naturalesa del drap. Per a fer totes aquestes operacions, els abaixadors havien d'intervenir en les estisores: sobre la pala femella s'hi posaven unes peces de plom que reforçaven l'afermament de les estisores sobre el drap i s'hi col·locaven unes

¹⁰⁸ ACGAX, Fons notariais, Olot, Pau Casabona, reg. 1.503, 1790, f. 189v-193r (13 de juliol de 1790). Les estisores surten en els f. 190r, 190v i 192r.

¹⁰⁹ Un exemplar d'estisores d'abaixar s'exhibeix al Museu Comarcal de la Garrotxa, núm. d'inventari 766 (reproduïda a Miquel PUIG i REIXACH, *El segle XVIII. Quaderns d'Història d'Olot*, Ajuntament d'Olot i Diputació de Girona, 2002, p. 52). Dues altres estisores d'abaixar poden veure's al Museu d'Història de Sabadell.

peces auxiliars de fusta que permetien, a través d'una corretja, d'accionar-les¹¹⁰. Però hem d'entendre que el que feien els Planas i el que els era requerit en les comandes que els arribaven d'arreu, era la fabricació de les estisores en la seva simplicitat de pales, cames i ull, una unitat mecànica on precisament calia que excel·lís el seu art.

A). La fàbrica d'estisores d'abaixar dels Planas.

La concessió del títol de fabricant reial d'estisores d'abaixar el 1739 a Francesc Planas marca, sens dubte, la consolidació d'una especialització dins de la ferreria familiar. De quan i com començà el rumb que l'hi portaria, en parla el mateix títol de concessió, en un paràgraf inspirat en el que ell mateix havia escrit en el memorial amb què sol·licitava la condició de fabricant reial: *“En atención a que no había en España quien supiese fabricar tigeras grandes para tundir los paños finos y que era preciso traerlas de fuera del reyno para las fábricas, de lo que se seguía grave perjuicio y crecidos gastos, se aplicó con sumo trabajo y desvelo a fabricar las expresadas tigeras”*. Francesc Planas hauria estat, per tant, l'iniciador de la fabricació olotina de les estisores d'abaixar i, fins i tot, segons els mateix títol reial, *“el primer inventor de este género de fábrica en estos reynos”*. Certament que llavors n'hi havia d'altres que també en fabricaven, però aquestes no eren *“de tan buena calidad como las expresadas, por ser solo para tundir a curte y a masylo como las que labra el referido Planas respeto del ser necesaria para esta maniobra que sean más anchas y grandes y de asperos más limpios”*¹¹¹. Recular abans d'aquestes dates per trobar els orígens concrets d'aquesta especialització i el quòdlibet de la seva perícia i de la generalitzada acceptació del seu producte és, per ara, una qüestió pendent de dilucidar. Quedi com a punt d'arrencada provisional la premissa que, acabat el primer terç del segle XVIII, les estisores d'abaixar de Francesc Planas gaudien, ja, d'una reconeguda estimació.

La fàbrica d'aquestes estisores d'abaixar la tenien a la ferreria de la seva casa del carrer de Santa Magdalena d'Olot. Recordem que el 1742 Francesc Planas havia adquirit un molí a Sant Joan les Fonts, on va instal·lar el martinet. Ara, a mitjans de segle, Francesc Planas va voler ampliar el taller d'Olot fent ús

¹¹⁰ Explicació molt detallada de les prolixes operacions del tonsosatge o abaixament i del persatge (que solien fer-se conjuntament) a Antonio CARBONEL *Encyclopedia metódica. Fábricas, artes y oficios, traducidos del francés al castellano por Don ---*, Madrid, Imprenta de Sancha, 1794, tom II, p. 242-247 i 394-400, en aquest darrer cas referides a les maniobres que es feien a la Reial Fàbrica de Guadalajara.

¹¹¹ Títol de fabricant reial de 18 de setembre de 1739 publicat a Carme SALA I GIRALT, *L'ambient d'una cançó...*, p. 43-44.

d'un espai de caràcter comú que hi havia a tocar de casa seva. Potser les seves inicials peticions van ser desatades per l'Ajuntament d'Olot, perquè va recórrer a instàncies barcelonines amb el propòsit que des d'allí, com efectivament es va fer, es reclamés de la corporació olotina que se li facilités un terreny "*para ampliar su fábrica de tixereras de tundir paños*". Això era a primers d'abril de 1751, però com que les primeres gestions semblaren no haver causat l'esperat efecte, des de Barcelona, al juny, es tornà a escriure a l'Ajuntament d'Olot, ara de forma més comminatória. En l'escrit es denunciava la desatenció envers la primera carta i s'afegia l'amenaça de portar la queixa a la Junta General de Comerç de Barcelona. Aquesta vegada l'ajuntament s'ho repensà i hi accedí: va acordar "*que se conceda permiso a dicho señor Francisco Planas para hazer un porxo cubierto en el camino que passava dende la casa de Estevan Conill al Rio Fluviá, cuyo camino de presente y años ha no passa, cuya concessión se le haze por la fábrica real de tixereras de tundir paños y con la condición que si en algún tiempo la expressada concessión fuesse perjuizial al común, haya dicho Planas demoler el expressado porxo con todos sus edificios*"¹¹². Fos referint-se a aquesta obra nova o per algun altre motiu que no se'n explicita, el 1759, en un testimonial de Francesc Planas sobre funerals a Olot, hi apareix identificat com a "*maestro de la fábrica nueva de tijeras para tundir*"¹¹³, on l'expressió de fàbrica nova pren interès per donar a entendre que hi havia hagut una renovació més o menys recent en el que eren les instal·lacions dels Planas per a la confecció de les estisores d'abaixar.

No totes les estisores que feien servir els abaixadors estaven fetes sota un únic patró, i els Planas saberen adaptar-s'hi. Quan el 1757 la Reial Fàbrica de Draps de Guadalajara va fer, a través de la casa de comerç Alegre i Gibert de Barcelona, una comanda d'estisores d'abaixar a Mateu Planas, aquest va advertir que les estisores que es feien servir a Castella i a Guadalajara en particular eren més grans –i, per tant, serien més cares– que no pas les que eren d'ús a Barcelona¹¹⁴, denominació que en aquest cas hem d'entendre extensiva a Catalunya en general. Les que es feien servir en aquell moment a Guadalajara eren de les anomenades "a l'holandesa", un model que sembla que no era el que els Planas estaven avesats a fer, perquè per a la comanda de 1757 al principi

¹¹² Cartes de Francisco Montero des de Barcelona, 4 d'abril i 6 de juny i acord municipal a favor de Planas, a ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 16 de juny de 1751. Adjuntada a aquesta sessió també hi ha una tercera carta de Francisco Montero, del 13 de juny, anterior a la sessió municipal, però en la que ja dóna les gràcies per "*haber franqueado a Planas el terreno que necesitava para su real fábrica*".

¹¹³ ACGAX, Fons notariaus, Olot, Joan Vayreda, reg. 1.386, 1759, f. 166r-v (11 de desembre de 1759).

¹¹⁴ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta als administrador i comptador de la Companyia de Draps de Madrid, Barcelona, 14 de maig de 1757.

estigueren esperant que des d'aquella població se'ls fes arribar “*un modelo a la holandesa*”, i s'excusaren que en les primeres estisores d'aquesta comanda que serviren “*no pudo el fabricante [Mateu Planas] observar las reglas que se han prevenido últimamente, porque ya estaban concluidas*”¹¹⁵. Uns anys després, el 1763, va ser la Reial Fàbrica de Draps Superfins de Segòvia la que féu una comanda d'estisores d'abaixar, també a través dels Alegre i Gibert de Barcelona, a Mateu Planas, les quals havien de ser “*su echura a la olandesa (...), conforme a las de que se sirven en la de San Fernando y Guadalajara*”¹¹⁶. Però en aquesta ocasió Mateu Planas els digué –segons explicaren els Alegre i Gibert als seus clients de Segòvia– “*que ya no son las más útiles las rigurosas a la olandesa, y sí otras que tienen la cola y anillo más chicos, con los cuales sale el trabajo igualmente perfeto y el tundidor no se fatiga tanto, porque el pesso de la tijera es bastante menos*”, un nou disseny que la casa Alegre i Gibert no dubtava a titllar de “*nova moda que ha inventat dit Planas, diferent de las fabricadas a la holandesa*”, i que fou acceptat per la Reial Fàbrica de Draps de Segòvia¹¹⁷. La qualitat de les estisores dels Planas venia de la seva admirada perícia en l'art del ferro a l'hora de fabricar-les, però amb l'enginy a punt per adaptar-se en el seu model a les necessitats de les comandes que rebien i per cercar noves formes de disseny que fessin les seves estisores més manejables i útils.

Esteve Paluzie, en el paràgraf de la seva història d'Olot, esmentat al principi, sobre l'excel·lència de les estisores dels Planas, afirmava que membres d'aquesta família s'havien establert a Ezcaray, a Alcoi i a Tarassona¹¹⁸, on haurien obert obrador d'estisores d'abaixar, un punt que no m'ha estat possible de verificar, però en qüestió de dades sobre la història de les manufactures olotines, Esteve Paluzie mereix confiança i ho hem de donar per bo. Sí que, en canvi, hi ha notícies documentals que un dels fills de Mateu Planas degué considerar la

¹¹⁵ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Cartes a Ignacio Fernández Lozano i Antonio Veleña de Guadalajara, Barcelona, 10 i 24 de desembre de 1757

¹¹⁶ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Alonso Pérez Delgado de Segòvia, Barcelona, 5 de febrer de 1763, en què es confirma haver-se posat en contacte amb Mateu Planas perquè atengués la seva comanda.

¹¹⁷ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Cartes a Alonso Pérez Delgado de Segòvia, Barcelona, 12 de febrer de 1763, i a Francesc Roca i Codina d'Olot, Barcelona, 12 de febrer de 1763, respectivament.

¹¹⁸ Ezcaray és una població de Castella la Vella al sud de Santo Domingo de la Calzada, a mig camí entre Burgos i Logroño. Tarassona, al regne d'Aragó, havia tingut fàbrica de draps comuns i en els anys 1755-1766 hi exercí de bisbe l'olotí Esteve Vilanova i Colomer, que mantingué sempre estrets contactes amb la vila, especialment a rel de les obres d'ampliació del temple de Sant Esteve. Alcoi, al País Valencià, fou un important centre de manufactures tèxtils (vegeu Rafael ARACIL i Màrius GARCIA BONAFÉ, “Els inicis de la industrialització a Alcoi”, *Recerques*, núm. 3 (1974), p. 23-45 i Lluís TORRÓ GIL, *La Reial Fàbrica de draps d'Alcoi. Ordenances gremials (segles XVI al XVIII)*, Alcoi, Ajuntament d'Alcoi, 1996, LXXVII + 120 p.).

possibilitat –no acomplerta– d'establir-se a Segòvia. Ja ha estat dit que el 1763 la reial fàbrica de draps d'aquesta població castellana féu una comanda d'estisores d'abaixar a Mateu Planas. Aquesta fàbrica tot just acabava de ser creada i moltes coses restaven per endegar. Per això, no només demanaren a la casa Alegre i Gibert de Barcelona que tingués cura de proporcionar-los les estisores d'abaixar, indispensables perquè la fàbrica pogués iniciar el seu curs, sinó també que els cerquessin algú entès en aquest ram que volgués traslladar-se a Segòvia i treballar-hi com a esmolador de les estisores. Li oferien un salari fix més una retribució per cada vegada que esmolés estisores, que una cosa amb l'altra li podien proporcionar unes 500 lliures anuals, suficients per poder viure amb decència, segons l'expressió de l'època. Per als Alegre i Gibert l'encàrrec no els era massa fàcil. Segons respongueren a Alonso Pérez Delgado, intendent de Segòvia, a Catalunya només hi havia dues persones que ho podien fer, dels quals només un, Mateu Planas d'Olot, tenia la qualitat requerida, però era impensable que aquest pogués anar a establir-se a Segòvia, com tampoc el seu fill: *“Para el amolador que nos dize V.s. se necessita, si pudiere ser con la habilidad de saber fabricar dichas tixereras, habrá más dificultad, porque no ay más que otro en todo este Principado [que] no es tan ábil como el de Olot, bien que según nos han informado no le falta una suficiencia. Y supuesto no pueda pensarse con el de Olot por ser hombre de adelantada edad y que un hijo a quien tiene enseñada la habilidad no admitiría partido alguno porque debe conservar la casa y mantener la familia, hemos providenciado que se dé alguna inteligencia al otro fabricante”*. Aquest altre fabricant era Bartomeu Gener, *“fabricante y amolador [= esmolador] de tigeras, bien que no tan acreditado como el de Olot (...), havitante en Monistrol de Monserrat”*¹¹⁹, amb el qual es féu acord perquè passés a Segòvia, de moment per uns pocs mesos. Hi marxà el 18 d'abril. La historiografia de les reials manufactures segovianes recull, certament, la presència de Bartomeu Gener –o Janer– en aquella població, on no féu pas precisament una feina superior, si bé, en tot cas, amb avantatge respecte a la que

●
¹¹⁹ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Cartes a Alonso Pérez Delgado de Segòvia, Barcelona, 5 i 19 de febrer de 1763.

haguessin pogut fer qualssevol dels ferrers de Segòvia¹²⁰. Aquesta decisió degué disgustar enormement Mateu Planas, que en un moment o altre de les gestions hauria pensat en algun dels seus germans per ocupar aquest càrrec, un propòsit que els Alegre i Gibert haurien frustrat quan passaren ràpidament a fer acord amb el de Monistrol de Montserrat. Mateu Planas s'hauria guardat al pap aquesta contrarietat i ho va bolcar en un moment de tensió entre ell i la casa de comerç barcelonina a rel d'uns defectes detectats en una de les estisores d'abaixar que els havia servit. Davant de la reclamació dels Alegre i Gibert, Mateu Planas degué esplaïar-se fent relluir la poca consideració que aquells haurien tingut amb ell en l'ocasió de col·locar Bartomeu Gener a Segòvia. No en coneixem els termes amb què s'expressaria Mateu Planas, però sí l'airada resposta dels Alegre i Gibert, en què l'acusaven de mentider i sobretot d'altiu, donant a entendre que Mateu Planas, conscient de l'estima que arreu tenia el bon fer de la família, hauria demanat uns impossibles tractes de massa consideració: després d'amenaçar-lo si no els enviava ràpidament unes estisores en substitució de les defectuoses, li prometien també *“encenarli [= ensenyar-li] de usar recomencions verídicas, que no ho és la que nos fa sobre la proposició de passar a Segòvia un dels germans, pues si se aguessen determinat luego baix los pactes que podíam nosaltres oferir, nos aurian escusat de practicar altres diligèncias, y sens la menor dubte auria anat un dels germans. Però com se concideran únichs i necessaris, no és molt que se fassen pregar”*¹²¹. Poques vegades com en aquesta ocasió els Planas haurien vist els elogis convertits en sagetes i el preu de la seva perícia capgirada en un obstacle per al seu interès de col·locar un membre de la família en un establiment de fora que deuria semblar reputat i prometedor.

Els coetanis digueren una i altra vegada que de les estisores d'abaixar dels Planas d'Olot se'n servien arreu on hi havia manufactures draperes. El títol de fabricant reial per a Francesc Planas de 1739 parla que de les seves estisores

¹²⁰ Eugenio Larruga, autor del segle XVIII que redactà una extensa obra sobre les manufactures de la corona espanyola, dóna diverses notícies sobre Gener. Era, diu d'ell, *“maestro albeitar, o herrador, pero tenía travesura de genio y maña para hacer qualquiera cosa. Este mismo se hizo maestro de esmolar, sin tener motivo para ello, y unes veces acertando y otras equivocándose: ello es que daba gusto a los segovianos, bien que estos se contentan con poco”*. Havia passat a Segòvia des de Barcelona *“a tiempo que no había en la ciudad quien supiera esmolar perfectamente dichas tixereras: éste tampoco poseía la perfección del arte, pero era menos malo que los que entonces se ejercitaban en él”*. Va proposar, infructuosament, de crear a Segòvia una escola d'esmolets d'estisores d'abaixar, cosa que segons Larruga hagués estat una bona idea, sempre i quan *“el maestro a cuyo cargo estuviese, fuese de mejor habilidad que Janer, porque no se puede dudar que el tundido es una parte esencial de los paños”* (Eugenio LARRUGA, *Memorias políticas y económicas sobre los frutos, comercio, fábricas y minas de España*, Madrid, Antonio Espinosa, 1791, vol. XII, p. 200-202).

¹²¹ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Mateu Planas d'Olot, Barcelona, 11 d'octubre de 1763.

d'abaixar se'n servien “no solo los maestros tundidores de Barzelona y demás del Principado, sino también el superintendente de Guadalajara para mi real fábrica”¹²². La distribució de les tisores d'abaixar de Mateu Planas no féu sinó generalitzar-se encara més amb el pas dels anys, amb insinuacions que d'elles també se'n servien fora dels territoris de la Corona: “Como es uno solo el fabricante afamado en Cataluña y que no solo provehe toda España, si también algunos parages estrangeros, no se puede forsejar en demasia por no haver otro recurso”¹²³, escrivia la casa Alegre i Gibert a la Reial Fàbrica de Draps de Guadalajara el 1757 per justificar que se'ls demanés paciència davant de la previsió que les estisores d'abaixar que havien demanat a Mateu Planas tardarien més del compte a arribar. Però mancats del llibre de comptes que hagués pogut mantenir la família Planas al llarg del segle XVIII, si és que mai va existir, o d'altres documents de caràcter particular, corroborar amb dades aquestes afirmacions genèriques de l'expansió territorial del seu producte principal, les estisores d'abaixar, és una tasca que, per ara, només es pot afrontar amb unes poques anotacions esparses o genèriques.

Els comptes del que devia el difunt pare del comerciant Josep Caralt i Bover, dels que ja se n'ha fet ús abans, contrets en la dècada dels anys quaranta i inicis dels cinquanta, també recullen les operacions que havia fet Mateu Planas en relació amb les estisores d'abaixar. Pau Caralt i Bover devia “*quaranta y quatre lliuras, [que] ne féu de girada lo Sr. Joan Amat, de Sebadell, per compte del Sr. Doran de Barcelona, per lo valor de dos estisoras ne tenia presas dit Amat, per sa fàbrica, en lo any mil setcents quaranta quatre; item, de vint y nou de setembre de mil setcents quaranta sis, fins vuy dia quatre de octubre de mil set cents sinquanta y hu, esmoladas vuytanta y dos estisoras de abaixar paños per la fàbrica del Sr. Pau Caralt y companyia, són vuytanta dos lliuras; item, se han entregat en dita fàbrica set estisores novas, a rahó de sinch doblas quiscuna, importan cent noranta sis lliuras*”¹²⁴. El novembre de 1755, el batlle d'Olot va fer un testimonial sobre la fàbrica d'estisores de Francesc Planas i el seu fill Mateu. Segons declarà el batlle, d'aquesta fàbrica s'havien enviat a últims d'octubre sis parells d'estisores d'abaixar a la Reial Fàbrica de Draps de Guadalajara, dues a Saragossa i dues més a Terrassa i a l'obrador dels Planas restaven “*tres pares de tixeras de tundir*” més altres tres parells que s'anaven “*cumpliendo*”¹²⁵. Anys

122 Carme SALA i GIRALT, *L'ambient d'una cançó...*, p. 43.

123 BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ignacio Fernández Lozano i Antonio Veleña de Guadalajara, Barcelona, 17 de setembre de 1757.

124 ACGAX, Fons notariais, Olot, Esteve Clapera, reg. 978, 1772, 26 d'octubre de 1772.

125 ACGAX, Fons notariais, Olot, Francesc Masbernat, reg. 1.219, 1755, f. 168v (26 de novembre de 1755).

més tard, cap a 1783, un informe de l'Ajuntament d'Olot reiterava la pràctica exclusivitat dels Planas respecte de la producció d'estisores d'abaixar i, per tant, el seu ús generalitzat arreu del territori: “[Hi ha una altra fàbrica] *de tixeras para tundir paños, que es la única en el Principado, y aun en España, en cuías fábricas, incluidas las Reales de San Fernando y Guadalajara* ¹²⁶, *se usan dichas tixeras; pues se ha experimentado ser tan buenas como las mejores de Inglaterra, y de igual o maior consistencia y duración*”¹²⁷. Un nou informe municipal del 6 d'abril de 1786 quantificava la producció de la fàbrica dels Planas i ratificava l'àmplia col·locació de les seves estisores d'abaixar: hi havia a Olot “*l fàbrica real de tixeras de tundir en la que se construye 64 pares, de las que se surten en quasi todo el Reyno*”¹²⁸.

Novament l'inventari dels béns de Bernat Planas, de 1790, ens aporta dades, en aquest cas sobre existències en la fabricació d'estisores, tant de les d'abaixar com d'altres estisores d'ús en els manufactures tèxtils. A la botiga hi tenia “*un armari en lo qual si [= s'hi] troban quatre parells de estisoras de abaixar gorras, tres parells de carder (...). En la mateixa botiga, nou dotsenas y deu palas, que pesan unes ab altres divuyt lliuras (...), tres pedras de afinar las estisoras (...) dos ganxos de estisora (...), deu estisoras*”. Al martinet de Sant Joan les Fonts hi havia “*quinse plateres per estisoras, que pesan vint y sis lliuras unas ab altres*”, cinc pales que podrien ser de tisores i unes estisores d'abaixar gorres. I al tornall, “*onse palas de ferro que unas ab altres fan divuyt lliuras*”, més un parell d'estisores d'abaixar gorres¹²⁹.

A través d'aquestes dades hom va endevinant un ampli mercat comarcal de les estisores d'abaixar dels Planas en aquelles poblacions de tradició tèxtil, prou nombroses en la Catalunya pirinenca i interior, amb concrecions en viles d'especial empenta manufacturera de la llana com Sabadell i Terrassa, i també a Barcelona, atès que els comerciants Alegre i Gibert d'aquesta ciutat feien a

¹²⁶ La Reial Fàbrica de San Fernando de Henares va ser creada el 1749 com a filial de la Reial Fàbrica de Draps de Guadalajara. Per aquesta darrera, vegeu més endavant, en l'apartat sobre la comanda que des de Guadalajara es féu a Mateu Plans de 30 tisores d'abaixar.

¹²⁷ Informe de l'Ajuntament d'Olot inclòs en la reial cèdula de concessió de creació de nous barris a Olot, Madrid, 14 de març de 1783, transcrita a ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 24 d'abril de 1783. L'informe actualitza àmpliament les dades aportades per la Gazeta de Madrid de 1779, ja esmentada, i per la geografia de l'abat Nicollé DE LA CROIX, *Geografía moderna escrita en francés por el abad ---, traducida y aumentada con una geografía nueva de España por el doctor don Josef Jordán y Frago*, Madrid, Joaquín Ibarra, 1778, t. IV, p. 151-152. Una còpia d'aquesta reial cèdula i informe, a Biblioteca Real de Madrid, manuscrit 2.436, f. 66-73.

¹²⁸ Esmentat a Francesc FERRER I GIRONÉS, *L'economia del set-cents...*, p. 90.

¹²⁹ ACGAX, Fons notariais, Olot, Pau Casabona, reg. 1.503, 1790, f. 189v-190r i 192r-v (13 de juliol de 1790).

Olot les comandes d'estisores d'abaixar, amb remeses a les grans fàbriques de protecció reial de San Fernando, Guadalajara i Segòvia. Precisament d'aquestes dues darreres poblacions, unes circumstàncies arxivístiques particulars ens permetran, tot seguit, de poder fer un seguiment amb detall d'un dels circuits comercials, a través dels quals els Planas es guanyaren aquell elogi que de les seves estisores se n'assortien les grans fàbriques de draps del regne.

B). La comanda d'estisores d'abaixar per a la Reial Fàbrica de Draps de Guadalajara (1757-1758).

El fet que s'hagi conservat la documentació de la casa comercial Alegre i Gibert de Barcelona permet de fer un seguiment amb tot detall del circuit que seguien les grans comandes d'estisores d'abaixar servides pels Planas d'Olot. La companyia Alegre i Gibert la formaven Miquel Alegre i Roig i el seu padastre, Agustí Gibert i Xurrich. Tenien clients a tota la península, els quals els feien arribar comandes de tota mena, des de productes manufacturats i matèries primeres, fins a mobiliari, passant per productes alimentaris i espècies. A la vegada, els Alegre i Gibert disposaven d'una xarxa de corresponsals a les principals viles de Catalunya, a d'altres ciutats com Cadis, València i Madrid, a l'estranger i a Amèrica. Quan rebien determinades comandes, es posaven en contacte amb el corresponsal del lloc on poguessin proveir-se d'allò que els era demanat, perquè gestionés que els ho servissin i així ells poder-ho servir al client. Els Alegre i Gibert varen tenir a Olot diversos corresponsals. Durant molt de temps i fins a inicis dels anys seixanta, ho fou el negociant Ildefons Castellar. Després, com que a aquestes coses de la fortuna no li van anar gaire bé, se serviren de Francesc Roca i Codina, perquè fos ell el seu enllaç amb els fabricants olotins¹³⁰.

A l'abril de 1757 la casa Alegre i Gibert va rebre una comanda de la Reial Companyia de Draps de Madrid per servir 30 estisores a la Reial Fàbrica de

●

¹³⁰ El fill de Miquel Alegre, Marià Alegre i Aparici, va obtenir el 1797 el títol de Baró de Castellet, que és el que dona nom a aquest fons documental. Marià va morir el 1831 sense descendència i deixà els seus béns en herència a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, on anà a parar la seva documentació personal i patrimonial. El 1918, l'Institut d'Estudis Catalans va adquirir aquest fons arxivístic i el va dipositar a la Biblioteca de Catalunya, on es conserva. Una breu presentació d'aquest fons documental en la seva relació amb Olot, a Miquel PUIG i REIXACH, "Repertori de fons. El Fons Baró de Castellet", *El Cartipàs*, núm. 45 (2010) p. 2.

Guadalajara¹³¹. Els Alegre i Gibert escrigueren a Ildefons Castellar d'Olot perquè fes l'encàrrec a Mateu Planas, fabricant d'aquestes estisores. Aquest les va anar servint molt de mica en mica i el procés s'allargà fins a finals de l'any següent. Als llibres copiadors de cartes de la companyia barcelonina hi ha transcrites, en relació amb aquesta comanda, 50 cartes adreçades pels Alegre i Gibert a Ildefons Castellar d'Olot, 28 cartes als administrador i comptador de la Companyia de Draps de Madrid, cinc a Ignacio Fernández Lozano i Antonio Veleña, veedors de la Reial Fàbrica de Guadalajara i dues directament a Mateu Planas d'Olot. Malauradament, pel que fa a les cartes rebudes que s'hi relacionin, només se n'han conservat quatre d'Ildefons Castellar, tot i que consta que els n'havia escrit més. En total, doncs, disposem de 89 cartes escrites entre abril de 1757 i desembre de 1758 que, amb més o menys extensió, toquen el tema de la comanda d'estisores d'abaixar feta a Mateu Planas per a Guadalajara.

La comanda de les 30 estisores d'abaixar arribà a Olot a primers de maig de 1757, després d'uns dubtes dels Alegre i Gibert respecte de si les estisores que se'ls havien demanat el mes anterior eren per a tondre draps o bé per a esquilar bestiar mulat o ovi. Els Alegre i Gibert escrigueren a Ildefons Castellar que ho tirés endavant: *“Estimarem te conferescas ab Mateu Planas, farrer de tall, qui nos diuen fabrica ab perfecció las estisoras de abaxar paños, y que ab tota cautela te infòrmias de las que tinga fetas y en obra que pogués conclourer ab un temps regular. Si en las fàbricas de Castilla, especialmente en la de Guadalajara, las gastan com los abaxadors de esta [Barcelona], los quals segons tinch antès li-n pagant de 18 a 20 p.s de 8 [= peces de vuit] per cada parell, posades en esta ciutat, y si fos aixís lo empeñaràs a la fàbrica de 20 a 30 parells de ditas estisoras, procurant conseguirlas ab la major brevedat y combeniència posible; però si se offerís alguna dificultat en lo modello o figura de ellas, nos ne donaràs avis de antes de clourer lo tracte, però si dit fabricant està segur del modo que las gastan en Guadalajara, podràs empeñararte, podentlas conseguir ab alguna conveniència y la obra de la major bondat y satisfacció”*¹³². Per la nova carta que,

¹³¹ La Reial Fàbrica de Draps de Guadalajara va ser creada el 1717 per iniciativa de la Corona, que inicialment la situà a Aceca, a la banda de Toledo, per passar, definitivament, el 1719 a Guadalajara. Fou, sens dubte, la principal fàbrica tèxtil del moment. Però els resultats poc satisfactoris del seu model de gestió feren que el 1757 es transferís als Cinc Gremis Majors de Madrid, un dels quals havia creat el 1748 la Companyia de Draps, que en la documentació exhumada fa d'intermediària entre els Alegre i Gibert de Barcelona i la Reial Fàbrica de Guadalajara. El 1767, amb posterioritat a la comanda de tisores d'abaixar a Mateu Planas que examinem en aquest apartat, la Corona tornà a fer-se càrrec de la fàbrica. A finals de segle XVIII l'empresa va anar perdent credibilitat i s'extingí el 1822. Sobre aquesta fàbrica, Agustín GONZÁLEZ ENCISO, *Estado e industria en el siglo XVIII: La Fàbrica de Guadalajara*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 1980, 722 p.

¹³² BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ildefons Castellar d'Olot, Barcelona, 7 de maig de 1757.

una setmana després, els Alegre i Gibert trameteren a Ildefons Castellar, sabem que Mateu Planas els en demanà un preu superior al que havien previst, sense fer-los cap rebaixa: *“Nos admira que, per volerlas com las que fan per la fàbrica de Guadalajara, respecte de ser un poch més grans que las que se gastan en esta Ciutat, ne pretenga 22 p.s de 8 [= peces de vuit] y més los drets de entrada, y de las altres més xicas a 20 p.s de 8 francas per ell, y que se haurian de pagar los ports y drets; però com estem informats de son desempeño, y desitjant servir lo amich que nos ho té encarregat, escrivim a est expresantli lo referit com y també que procurarem conseguir la partida de ditas estisoras”*¹³³. Fetes les oportunes consultes amb Madrid, el 21 de maig la casa Alegre i Gibert confirmà la comanda al preu demanat per Planas i quedant que en total havien de ser trenta estisores¹³⁴.

Un cop tancat el problema del preu, la gran batalla va ser la dels terminis, ja que Mateu Planas semblava treballar amb parsimònia i sense cap pressa, o bé sense donar preferència a un encàrrec d'aquesta importància. Els Alegre i Gibert volien que la comanda es pogués servir al més aviat possible i comptaven que la trentena d'estisores arribarien entre agost i setembre. A més, havien demanat a Mateu Planas que, de moment, ja els fes arribar una primera remesa d'estisores – unes 6 o 10 – amb què poder començar a donar satisfacció als seus clients. Durant tot el mes de juny no deixaren d'insistir-hi en la correspondència que cada setmana mantenien amb Ildefons Castellar, però amb tan poc èxit que, arribats al juliol, els Alegre i Gibert començaren a mostrar símptomes de preocupació per la lentitud de Mateu Planas: *“Nos admira no ages conseguit encara de Matheu Planas quant podrà tenir promptes partidas de las estisoras, pues si anam a est pas en quant al cumpliment, serà assò un procés infinit y temem quedar mal ab nostres amichs”*¹³⁵. Després semblà que les primeres estisores arribarien a l'agost, però no va ser fins al setembre quan Mateu Planas serví, per fi, la primera remesa de la comanda. De moment, sis estisores.

Passat aquest primer lliurament, els de Barcelona no pogueren afliuixar en la seva insistència a Ildefons Castellar perquè Planas enllestís la resta de la comanda: *“Responent a la tua direm que nos matan a instàncias per las estisoras de abaixar, suposant que fan molta falta, y ja que a passat lo temps en què Matheu Planas havia de haver entregat tota la partida, estimarem lo reconvingas al cumpliment*

¹³³ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ildefons Castellar d'Olot, Barcelona, 14 de maig de 1757.

¹³⁴ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta als administrador i comptador de la Companyia de Draps de Madrid, Barcelona, 21 de maig de 1757, i cartes a Ildefons Castellar d'Olot, Barcelona, 21 i 28 de maig de 1757.

¹³⁵ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ildefons Castellar d'Olot, Barcelona, 2 de juliol de 1757.

*ab la major brevedat possible, procurant que las remètia conforme se vajan concluhint, pues de lo contrari exposa nostra estimació, y farà créurer a nostres amichs que havem caminat ab fluxedat y aixís te estimarem contribuescas en qué pugam quedar ayrosos*¹³⁶. No hi hagué manera i el procés seguí amb la mateixa lentitud. Al novembre de 1757 els Alegre i Gibert no es creien les excuses de Mateu Planas, segons li escrivien: “*Satisfent a la de Vm. de 9 del corrent, direm que si lo pretext que Vm. nos suposa de no haverli eixit bonas totas las estisores fos per una petita porció, se podria créurer per causa legítima, però com recau casi sobre tota la partida, tenim per cert que haurà Vm. volgut atèndrer altres empeños posteriors, qui essent aixís no pot tenir rahó que lo afavoresca*”¹³⁷.

La segona remesa de sis altres estisores arribà, finalment, el desembre de 1757. La tercera es féu efectiva el mes de març de 1758. La quarta, el maig següent, i la cinquena al desembre d'aquell 1758, totes amb sis estisores cada vegada. Mateu Planas, per tant, va tardar vint mesos a donar cabal compliment a l'encàrrec de fabricar trenta estisores d'abaixar per a la Reial Fàbrica de Guadalajara, un temps que, per força, havia de semblar molt excessiu.

Al llarg d'aquests mesos, les cartes creuades pels Alegre i Gibert amb Olot, Madrid i Guadalajara foren reiteratives en el seu contingut: els Alegre i Gibert no deixaven de pressionar Ildefons Castellar perquè exigís de Mateu Planas el prompte compliment de la comanda, ja que els feia quedar malament amb els seus clients¹³⁸. Castellar anava dient-los que ja ho feia, els traslladava les excuses que rebia de Mateu Planas i els donava promeses que aviat, aviat, es resoldria¹³⁹. Per la seva part, els Alegre i Gibert miraven d'excusar-se davant dels seus clients de Madrid i Guadalajara, amb gairebé l'únic argument que Mateu Planas era el millor fabricant d'estisores d'abaixar i que tenia molta demanda, per la qual cosa no hi havia més remei que ser pacients: “*Se haze preciso contemporizarlo, tanto porque no podemos acudir a otra feria, como porque son infinitos los que solicitan dicho género*”; o, semblantment, “*no se omite la menor instancia al*

¹³⁶ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ildefons Castellar d'Olot, Barcelona, 22 d'octubre de 1757.

¹³⁷ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Mateu Planas d'Olot, Barcelona, 12 de novembre de 1757. No s'ha conservat la carta de Mateu Planas de la qual aquesta n'és resposta.

¹³⁸ “*Te estimarem continues las instàncies al fabricant [Mateu Planas] perquè no cèssia en la fàbrica de las demés, pues te aseguram que lo atrás de elles nos [= ens] pot ser de molt perjudici*” (BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ildefons Castellar d'Olot, Barcelona, 3 de setembre 1757).

¹³⁹ “*Lo Matheu Planas no me ha volgut donar diada certa de remesa de las 6 estisoras que estan apromptant a tota pressa, però jo no l deixaré respirar*” (BC, Fons Baró de Castellet, 108/1, Carta d'Ildefons Castellar a la casa Alegre i Gibert de Barcelona, Olot, 15 de març de 1758).

fabricante, pero como no hay otro de provecho y le solicitan de todas partes, se haze preciso contemporizarlo"; i encara podien donar gràcies que Planas havia admès la seva comanda, ja que *"a no havernos anticipado en la demanda, no se huviera conseguido ninguna en todo este año, por ser muchos los que han acudido solicitándoles del mismo fabricante"*¹⁴⁰.

Quan, de forma desgranada, de sis en sis, anaren quedant fabricades part de les estisores d'abaixar compromeses, la manera d'obrar fou sempre, si fa no fa, la mateixa. Un cop les estisores eren a mans d'Ildefons Castellar, aquest les remetia, per un traginer, a la casa Alegre i Gibert de Barcelona¹⁴¹. D'aquí, els Alegre i Gibert ho enviaven a Madrid, des d'on es farien arribar a Guadalajara. La carta amb què comunicaren a Ignacio Fernández Lozano i Antonio Veleña, de la Reial Fàbrica de Guadalajara, que la segona tramesa era en camí, dóna detalls de les formalitats d'aquest enviament: *"Con un mosso de Joseph Casas arriero, que partió de ésta [Barcelona] el día 6 [de desembre de 1757] por la tarde, rezibirán Vms. otros 6 pares de tixerias de tundir paños a cuenta de las que nos tiene encargado los Sres. Administradores y contador de la Compañía de Paños de Madrid. Van compuestas en dos caxones como las antecedentes, que pesan juntas 16 arrobas catalanas, y por los portes de ellas se servirán Vms. satisfacer al conductor a 10 reales 3/4os de vellón la arroba y celebraremos lleguen bien conducidas sin el menor renquentro (sic) y que sean de toda satisfacción"*¹⁴².

Els de Barcelona deien no haver repassat la qualitat de les estisores *"por no descompondrerlas"*¹⁴³, i ho deixaven a mans dels receptors de Guadalajara, confiant que les estisores no els decebrien, atesa la fama de Mateu Planas: *"La [carta] que hemos rezibido de Vms. en fecha del 15 del corriente nos deja enterados de quedar en su poder los seis pares de tigeras de tundir que les encaminamos de orden de los Sres. Directores de la Compañía de Paños de Madrid y de haver satisfecho los portes al conductor por haverlas hallado bien acondicionadas, como assimismo de que crehen Vms. (y nosotros esperamos)*

¹⁴⁰ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Cartes als administrador i comptador de la Companyia de Draps de Madrid, Barcelona, 13 d'agost, 1 d'octubre i 9 de juliol de 1757, respectivament.

¹⁴¹ En la segona tramesa el traginer fou Melcior Santaaulària—escrit Santa Eulària—i en la quarta Anton Pou (BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Cartes a Ildefons Castellar d'Olot, Barcelona, 3 de desembre de 1757 i 27 de maig de 1758).

¹⁴² BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ignacio Fernández Lozano i Antonio Veleña de Guadalajara, Barcelona, 10 de desembre de 1757. Pot veure's una descripció semblant respecte de la primera remesa, a ibídem, carta als mateixos destinataris, Barcelona, 17 de setembre de 1757. En aquest cas el pes de la remesa fou menor, de 14 roves.

¹⁴³ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ildefons Castellar d'Olot, Barcelona, 17 de setembre 1757.

*que sean de toda calidad, por ser obra del maestro más afamado; esto es constante*¹⁴⁴.

El desembre de 1758, conclosa ja la comanda de les 30 estisores, la casa Alegre i Gibert anotà en els seus llibres de factures els números de l'operació comercial: “J.M.J. [= Jesús, Maria i Josep], *Barcelona 30 de diciembre 1758. Cuenta del coste y gastos de treinta pares de tixeras de tundir paños dirigidas por la de los Sres. Administradores y Contador de la Compañía de Paños de Madrid y de su orden a los Sres. Lozano y Veleña, directores de la Real Fábrica de Guadalajara, en cinco remeses iguales, desde 17 de septiembre 1757 hasta al día de hoy*¹⁴⁵. El primer concepte era el que s'havia pagat a Mateu Planas: “*Por treinta pares de tixeras dichas, a 22 p.s de 128/4os* [= 22 peces de plata, de 128 quarts] *el par, 924 ll.* [= lliures catalanes]”. Ildefons Castellar, per les seves gestions, cobrà el 2 per cent del cost abonat a Planas, 18 lliures, 9 sous i 7 diners. Els drets de ports d'entrada a Barcelona havien estat de 18 lliures i les deu caixes amb què es transportaren les cinc trameses costaren 17 lliures. Tot això feien 977 lliures, 9 sous i 7 diners. Faltava afegir-hi la comissió que la casa Alegre i Gibert es cobrava per la seva gestió, que era del 2 % del total anterior, és a dir, 19 lliures i 11 sous. Sumant-ho tot, la factura ascendia a 997 lliures i 7 diners, que en moneda de Madrid eren 10.724 rals i 12 maravedís de billó¹⁴⁶. Aquestes eren les despeses gestionades per la casa Alegre i Gibert, perquè l'import del transport havia estat abonat directament pels seus destinataris a la recepció de la mercaderia. No es parla tampoc del preu de portar-les d'Olot a Barcelona, perquè el compromís de Mateu Planas quan els donà el preu de les estisores era “posades a Barcelona”, és a dir, anant a càrrec seu el transport fins allí.

El 1763 Mateu Planas treballà encara sis altres estisores per a la Reial Fàbrica de Guadalajara. El fons de la casa Alegre i Gibert de Barcelona no en guarda constància directa, sinó només indirecta. Amb motiu de fer a Olot una comanda d'estisores per a la Reial Fàbrica de Segòvia, escrigueren al corresponsal d'Olot, que llavors era Francesc Roca i Codina, que demanés a Mateu Planas donar principi a la fabricació d'aquest darrer encàrrec “*inmediatament de acabadas las 6 que està fabricant per la fàbrica de Guadalajara*”; per altra banda, amb

¹⁴⁴ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 379, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1757-1758, Carta a Ignacio Fernández Lozano i Antonio Veleña de Guadalajara, Barcelona, 22 d'octubre de 1757. Pot veure's una descripció semblant respecte de la primera remesa, a ibidem, carta als mateixos, Barcelona, 17 de setembre de 1757.

¹⁴⁵ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 366, Llibre de factures d'Alegre i Gibert, 1755-1760, full 63 dreta.

¹⁴⁶ Una peça (en castellà, peso) de plata de 128 quarts equivalia a 28 sous catalans i un ral de billó eren 22 ½ diners catalans. Vegeu Tomás Antonio de MARIEN I ARRÓSPIDE, *Tratado general de monedas, pesas, medidas y cambios de todas las naciones, reducidas a las que se usan en España*, Madrid, Benito Cano, 1789, p. 29.

motiu de discutir el preu de sis noves estisores que se li demanaren de nou per a Segòvia, els Alegre i Gibert escrigueren directament a Mateu Planas que “*en las 36 que temps atràs nos provehí per medi del Sor. Ildefonso Castellar (que estas serviren per la fàbrica de Guadalajara) no li havem ja may regatejat lo preu*”¹⁴⁷, és a dir, que les estisores d’abaixar servides a Guadalajara en aquells anys havien estat les trenta de 1757-1758, més altres sis de posteriors.

C). *La comanda per a la Reial Fàbrica de Draps Superfins de Segòvia (1763).*

Al gener de 1763 hi hagué una nova comanda, a través de la mateixa companyia comercial barcelonina, ara per a la Reial Fàbrica de Draps Superfins de Segòvia, acabada d’erigir¹⁴⁸. En aquest cas s’han conservat 21 cartes de la casa Alegre i Gibert al seu corresponçal d’Olot Francesc Roca i Codina; 15 als directors de la fàbrica de Segòvia, José Entero Herquea, Félix Herranz i Diego Antonio Robledo; tres a l’intendent de la província de Segòvia, Alonso Pérez Delgado; set a Bartolomé López de Iglesias de Madrid; altres set a Mateu Planas; una a Ildefons Castellar, i, pel que fa a cartes rebudes, semblantment a com passava respecte de l’anterior comanda de Guadalajara, només se n’han conservat dues sobre aquest tema de Francesc Roca als Alegre i Gibert. Són, per tant, 56 cartes amb relació directa o indirecta amb aquesta comanda, cursades entre el febrer de 1763 i el març de 1764. Aquest encàrrec fou força més accidentat respecte del de les 36 de Guadalajara. D’entrada, s’anaren encarregant de sis en sis i, al final, quedaren només en un total de 12, perquè els de Segòvia acabaren renunciant a una tercera comanda d’altres sis a causa de discrepàncies amb el preu.

A primers de febrer la casa Alegre i Gibert va adreçar-se a Francesc Roca i Codina d’Olot dient-li tenir encàrrec de l’intendent de Segòvia, Alonso Pérez Delgado, rebut pocs dies abans, per servir-los “*sis estisoras de abaxar paños*

¹⁴⁷ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d’Alegre i Gibert, 1762-1763, Cartes a Francesc Roca i Codina d’Olot, Barcelona, 12 de febrer de 1763, i a Mateu Planas d’Olot, Barcelona, 19 de novembre de 1763.

¹⁴⁸ La Reial Fàbrica de Draps Superfins de Segòvia, a diferència de la de Guadalajara que es degué a iniciativa de la Corona, va ser una companyia de caràcter particular que, això no obstant, va rebre privilegis reials i d’aquí la seva consideració de reial fàbrica. Va ser creada segons reial cèdula del 12 de gener de 1763, amb la finalitat que s’hi fessin draps de qualitat superior. L’havien de portar tres directors, que són els qui, a l’hora d’interessar-se per a l’adquisició d’estisores d’abaixar, feren els tractes amb la casa Alegre i Gibert de Barcelona. La fàbrica s’extingí en virtut de reial ordre del 15 de març de 1779 (Antonio CARBONEL, *Encyclopedia metódica...*, p. 216-262). Vegeu també Ángel GARCÍA SANZ, “Industria textil tradicional y las reformas de la Ilustración: las transformaciones de la pañería segoviana durante el reinado de Carlos III”, *Actas del Congreso Internacional sobre “Carlos III y la Ilustración”*, t. II, Economía i Sociedad, Madrid, Ministerio de Cultura, 1989, p. 363-387, i Francisco Javier MOSACULA MARÍA, “Real Fàbrica de Paños Superfinos de la Compañía y Fàbrica Real de Paños de Ortiz de Paz”, *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie IV, Historia Moderna, t. 13 (2000), p. 273-318.

que se necessitan per aquella Rl. Fàbrica y com en los anys passats tinguérem altre comissió semblant per la fàbrica de Guadalajara de la qual nos desempeñà Matheu Planas de eixa [Olot] per medi de Ildefonso Castellar, estimarem a Vm. se servesca conferir ab dit Planas y facilitar ab est lo més prompte desempeño de las ditas sis estisores que han de ser a la olandesa, a fi de que las fabriquia ab la major brevedat possible, o millor si ja las tingués fabricadas o molt adelantadas de tota satisfació y confianza”¹⁴⁹. Escarmentats del que havia passat amb la comanda anterior de Guadalajara, s’afanyaren a escriure a l’intendent de Segòvia que ja havien fet l’encàrrec a Olot bo i demanant pressa, però que això no es podia assegurar, reiterant novament l’argument de l’elogi al treball i la fama de Mateu Planas: “Es contingente que no se consigan con la promptitud que dezeamos servir a V.S., porque como las más de las fábricas de España se provehen del citado fabricante, por lo regular se halla empeñado por más de lo que puede cumplir. Esto no obstante, no desconñiamos conseguir las a menos plasso que otros, porque nos ha desempeñado en distintas ocasiones y habrá sugeto allá que le inste la mayor brevedad”¹⁵⁰. Després d’unes consultes sobre el model de les estisores que els havia proposat Planas, arribà, de Segòvia, la conformitat de fer-les a la nova manera que aquest havia dissenyat, de més bon ús per a l’abaixador i, de pas, ja li encarregaren sis estisores més a sumar a les sis primeres¹⁵¹. Aquesta vegada, el temps d’espera no fou tan dilatat com en comandes anteriors. El mes d’abril, Roca i Codina ja podia enviar les sis primeres estisores cap a Barcelona que, com de costum, foren remeses al seu corresponent de Madrid perquè d’allí fessin camí fins a Segòvia¹⁵².

¹⁴⁹ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d’Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Francesc Roca i Codina d’Olot, Barcelona, 5 de febrer de 1763.

¹⁵⁰ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d’Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Alonso Pérez Delgado intendent de Segòvia, Barcelona, 5 de febrer de 1763.

¹⁵¹ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d’Alegre i Gibert, 1762-1763, Cartes a Francesc Roca i Codina d’Olot, Barcelona, 8 i 26 de març de 1763. Comunicació a Segòvia d’haver-se fet aquestes diligències, a ibidem, Carta als directors de la Reial Fàbrica de Draps de Segòvia, Joseph Entero Herquea, Félix Herranz i Diego Antonio Robledo, Barcelona, 26 de març de 1763.

¹⁵² El 16 d’abril la casa Alegre i Gibert comunicà a Roca i Codina haver-los arribat les sis estisores i haver satisfet al tragner 2 lliures i 8 sous com a cost dels ports, més 2 lliures i 12 sous pels drets d’entrada a Barcelona i tres dies després escrigueren a Madrid que havien partit cap allí: “El día 19 encaminé a Vm. con el carronatero Felio Utausa 6 tixereras de tundir paños en dos caxones, que días atrás me mandó apromptar nuestro Dn. Alonzo Pérez Delgado, con prevención de advertir a Vm. se serviesse dirigir las con primera ocasión a Dn. Joseph Entero, director principal de la Real Compañía y Fábrica de Zegovia, que dispondrá Vm. se execute assí al arribo del referido Felio Utausa, satisfaciendo a éste 186 reales vellón por los portes, si entregare dichos caxones bien condicionados” (BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d’Alegre i Gibert, 1762-1763, Cartes a Francesc Roca i Codina d’Olot, Barcelona, 16 d’abril de 1763 i a Bartolomé López de Iglesias de Madrid, Barcelona, 23 d’abril de 1763).

La segona partida d'altres sis estisores tirà, en canvi, per viaranys més pedregosos. D'entrada, Mateu Planas ja els va advertir que la cosa podia ser més llarga de temps de com havia anat fins llavors: “*El fabricante Matheo Planas – escrivien els Alegre i Gibert a Segòvia el mes d’abril– estuvo aquí y habiéndole esforzado la mayor brevedad en la fábrica de las otras seis tixereras, nos satisfizo diciendo que para desempeñarnos de las seis primeras, había dexado otros empeños contrahidos antes, que ahora debe cumplir, y que para fabricar las seis pedidas últimamente por Vms., necesitará de quatro meses más que menos, porque lo pesado de la obra en tiempo de verano no se puede adelantar mucho; sin embargo nos offrezíó abreviar su fábrica quanto le sea possible*”¹⁵³. El mes següent, Mateu Planas argumentava haver tingut problemes tècnics, segons la resposta dels Alegre i Gibert a una carta de Francesc Roca: “*Vehem en la de Vm. de 14 del corrent, que las sis estizoras no estan molt adelantadas, perquè havent eix Matheu Planas estirat los escalaborns que tenia, ne han eixit poch de servey, y que devia passar luego per altres a Sarrallonga*”¹⁵⁴.

Quan, a finals d'agost, arribà finalment a Barcelona la segona remesa de sis estisores d'abaixar per a Segòvia, es veu que, a diferència de com ho havien fet amb les que uns anys abans s'havien tramès a Guadalajara, aquesta vegada les van examinar i en una de les sis hi van trobar un defecte que la feia inacceptable. Ho feren saber d'immediat a Olot: “*Per Anton Pou traginer de eixa havem rebut la de Vm. de 16 del corrent acompanyada de las sis estisoras de abaixar, y havem satisfet al mateix los ports de ellas. Havem fet regonéixer per un home intelligent, las sobre ditas estisoras y havent exprimentat en una de ellas que en el mascle, immediat al tall se li repara un full, altre més amunt y en la part de desota altre tara també immediata del tall, seria sens dupte dita estisora reprovada en son destino, cosa que nos seria molt sencible. Y per lo tant estimarem a Vm. veja que lo dit Planas la remplàsia ab altre de tota satisfació*”¹⁵⁵. De bell antuvi, Planas negà la importància del defecte, però davant de la insistència dels Alegre i Gibert que asseguraven que sí, que la tara era greu, “*especialment per lo enfull que té immediat al tall, y que sens dupte seria reprovada si la embiàssem a son destino*”¹⁵⁶, s'avingué, finalment, a servir-

¹⁵³ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Entero, Herranz y Robledo de Segòvia, Barcelona, 23 d'abril de 1763.

¹⁵⁴ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Francesc Roca i Codina d'Olot, Barcelona, 21 de maig de 1763.

¹⁵⁵ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Francesc Roca i Codina d'Olot, Barcelona, 23 d'agost de 1763.

¹⁵⁶ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Francesc Roca i Codina d'Olot, Barcelona, 3 de setembre de 1763.

los una altra tisora per suplir la defectuosa, però amb una mala manera que irrità els Alegre i Gibert dient-los que considerava prioritari assortir d'estisores a altres fabricants, *"que no podian treballar per falta de estisores, quals volia accontentar primer y que fins fòssem a la quaresma non prometia cosa y encara tal vegada seria més enllà"*¹⁵⁷. Això era al setembre de 1763 i, per tant, encara faltaven molts mesos per la quaresma, que ja seria la de l'any següent. Els Alegre i Gibert escrigueren directament a Mateu Planas per fer-li arribar el seu disgust: *"Ni los termes ab què respongué al Sr. Francesch Roca ni los que conté la sua carta de 8 del corrent que havem rebut, són corresponent a gent de garbo. Així que, si per lo present mes no quedan en nostre poder lo parell de estisoras per replàs de las defectuosas (que ho són per més que Vm. vulla abonarlas), veurem si se trobaran medis per ferlo cumplir, y li prevenim que tal vegada no li seran agradables"*¹⁵⁸. Poc després, però, havent anat un dels fills de Mateu Planas a Barcelona a parlar amb els Alegre i Gibert, les relacions entre uns i altres es reconduïren: no només hi hagué el compromís per part dels Planas de lliurar les estisores de substitució, sinó que comprometeren una tercera tramesa d'altres sis estisores demanades per la Reial Fàbrica de Segòvia¹⁵⁹. Tot i el mal que feren els aiguats de la segona quinzena d'octubre als establiments manufacturadors de la vora dels rius¹⁶⁰, al novembre hi hagué, finalment, les esperades estisores de substitució, que foren trameses a Segòvia

¹⁵⁷ BC, Fons Baró de Castellet, 114/3, Carta de Francesc Roca i Codina a Alegre i Gibert, Olot, 24 de setembre de 1763. En aquesta mateixa carta Roca explica que mentre ell feia llit per malaltia, Mateu Planas li havia retornat l'import de la tisora defectuosa, cosa que ell no volia *"per obligarlo a fer la estisora més prest"*. Roca proposava valer-se *"de un orde del Sr. Intendent en què li mània fer las estisores ab la brevetat possible, y que no-n puga despatxar ni vèndrer a persona, que primer no sien estas despatxades, y assò ab alguna pena temible, que de eixa manera quedaran servits ab prestesa, y altrament penso se trigarà temps"*. Pocs dies després els Alegre i Gibert escrigueren a Mateu Planas queixant-se per dilatar tant el lliurament de les estisores de substitució i li exigien *"nos dirà en resposta la die poch més o menos en que podrà entregarnos las citades estisores, advertint-li que si pensa en que sie lo termini llarch, no lo admetrem, sinó que nos valdrem de altres medis per ferlo complir ab tota brevetat"* (BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Mateu Planas d'Olot, Barcelona, 30 de setembre de 1763).

¹⁵⁸ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Mateu Planas d'Olot, Barcelona, 11 d'octubre de 1763. No s'ha conservat la carta de Mateu Planas a la casa Alegre i Gibert del 8 d'octubre que s'hi esmenta.

¹⁵⁹ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Cartes a Francesc Roca i Codina i a Ildefons Castellar d'Olot, totes dues des de Barcelona, 22 d'octubre de 1763, i a Entero, Herranz i Robledo de Segòvia i a Mateu Planas d'Olot, les dues des de Barcelona, 29 d'octubre de 1763.

¹⁶⁰ S'hi refereixen dues cartes dels Alegre i Gibert, una a Francesc Roca i l'altra a Mateu Planas, totes dues del 5 de novembre de 1763, en què, donant resposta a les notícies sobre l'aiguat que aquests els haurien fet arribar per carta (no conservades), comenten, en l'adreçada a Roca, que *"los estragos y danys que han ocasionat las ayguas són universals en tot lo Principat, pues de totas parts se contan cosas llastimosas, que beneit sie Déu"* (BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763).

juntament amb les altres cinc que els Alegre i Gibert havien retingut a l'espera de poder fer una tramesa completa de les sis del segon encàrrec¹⁶¹.

Aquella tercera fabricació de sis estisores d'abaixar compromeses l'octubre de 1763 amb Mateu Planas per a la Reial Fàbrica de Segòvia i que hauria suposat haver-los servit un total de 18 estisores, no es va arribar a fer per una mala entesa amb el preu, que el fabricant olotí apujà unilateralment respecte del que n'havia demanat en les dues remeses anteriors. Fins llavors, les estisores s'havien cobrat a 20 peces de vuit cada una, més barates que les que entre 1757 i 1758 s'havien servit a la Reial Fàbrica de Guadalajara, ja que el model que havien triat els de Segòvia era el que Planas denominava nou model de la seva invenció, que era una mica més petit. Ara, doncs, per a poder continuar servint-los els en demanava 22 peces per unitat. D'aquest voler-ne cobrar més sols en coneixem les protestes dirigides a Mateu Planas per la casa Alegre i Gibert: *“Lo que nos diu en quant a las altres sis estisores novament demandadas, si davem parlar ab tota ingenuïtat, nos apar que no té rahó, pues ni en las sis últimas ni en las 36 que temps atrás nos provehí per medi del Sor. Ildefonso Castellar (que éstas serviren per la fàbrica de Guadalajara) no li havem ja may regatejat lo preu”* i que si les de Guadalajara eren si fa o no fa igual que aquestes pel que feia a la pala, aquelles eren més grans de cames i ull, donant a entendre que les d'ara s'havien de donar per menys¹⁶². Per la nova resposta donada pels Alegre i Gibert a Mateu Planas, uns dies després, semblaria que l'argument donat pel ferrer olotí era un augment de preu del ferro a causa dels danys que els aiguats de l'anterior octubre havia causat a les fargues: *“Sobre lo que nos diu en quant a las altres sis estisoras, li repetim que no nos apar just lo augment de preu de 2 p.8 [= peces de vuit], perquè no se li regatejà lo de las primeras, pues encara que lo ferro age augmentat, no pot correspondrer a dos pessas de vuit per cada estizora. No obstant, si Vm. ho vol aixís absolutament, ho escriurem als dits Sors. Directors [de la fàbrica de*

¹⁶¹ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Mateu Planas d'Olot, Barcelona, 26 de novembre de 1763, amb què se li diu haver rebut dues cartes seves (no conservades) i també les estisores de substitució de mans del traginer Melcior Santaaulària, les quals havien estat trameses a Madrid juntament amb les cinc restants.

¹⁶² BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Mateu Planas d'Olot, Barcelona, 19 de novembre de 1763.

Segòvia] y lo avisarem de la resulta”¹⁶³. Fetes les oportunes consultes a Segòvia sobre aquest augment de preu, la resposta fou negativa, segons ho comunicaren a Mateu Planas a finals de desembre per fer-ne desistiment: “Cumplint a lo ofert a Vm. li participam haver rebut carta dels Srs. Directores de Segòvia en què nos diuhen que no fan per ara las estizoras a major preu de las 20 p.8 que contaren las antecedents, y en conseqüència, si ja las tingués Vm. adelantadas, las podrá donar lo destino que més li convinga”¹⁶⁴.

A diferència de les estisores trameses uns anys abans a Guadalajara, els llibres de factures de la casa Alegre i Gibert no recullen el balanç econòmic de l’operació en el seu conjunt, sinó per trameses. El mes d’abril de 1763 s’enregistrà la “Cuenta del valor y gastos de seis tixereras de tundir paños dirigidas en dos caxones a Dn. Bartholomé López de Iglesias con el carromatero Felio Utausa, de orden y por cuenta de los Sres. Dn. Joseph Entero y Herquea, Dn. Felix Herranz y Dn. Diego Antonio Robledo, directores de la Real Compañia y Fábrica de Paños de Zegovia”. Les sis tisores s’havien pagat a Mateu Planas a 20 peces de 128 quarts cadascuna, que feien 1.807 rals i 2 maravedís de billó; els ports d’Olot a Barcelona, els drets de portes, els caixons amb què s’havien transportat i les cordes i despeses menors importaren 107 rals i 20 maravedís. Els Alegre i Gibert hi guanyaren una comissió del 2% dels totals anteriors, que els suposaren 38 rals i 9 maravedís. Total de l’operació, 1.952 rals amb 31 maravedís. Exactament les mateixes quantitats que es van tornar a anotar més endavant, el novembre de 1763, pel que fa a la segona tramesa, amb l’única

¹⁶³ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d’Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Mateu Planas d’Olot, Barcelona, 26 de novembre de 1763. No obstant això, la casa Alegre i Gibert traslladà a Segòvia l’argument que Planas els havia donat sobre l’augment del preu del ferro: “Por lo que mira a las otras seis que nos tiene pedido, devemos hazer presente a Vms. que con las copiosas inundaciones de aguas se derribaron las más de las fábricas o fargas de fierro, con cuyo motivo a subido mucho de precio el de todas especies, y nos previene por consiguiente el fabricante Matheo Planas de Olot que no puede alargarles dichas seis tixereras por menos de 22 p.8 cada una en lugar de los 20 p.8 que han costado las demás. En vista del que se servirán Vms. prevenimos si deberán o no aprontarse, a fin de poderlo participar inmediatamente al dicho Planas para que no pierda tiempo en su fábrica” (Ibidem, id, Carta a Entero, Herranz y Robledo de Segòvia, Barcelona, 26 de novembre de 1763).

¹⁶⁴ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d’Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Mateu Planas d’Olot, Barcelona, 24 de desembre de 1763. Aquell mateix dia escrigueren a Segòvia que passaven avís a Planas perquè no fes les estisores que restaven pendents: “En vista de incistir el fabricante Planas de Olot en la pretención de 22 p.8 por cada una de las tixereras de tundir, le prevenimos hoy que suspenda la fábrica y remesa de las últimas seis que nos pidieron Vms.” (Ibidem, id, Carta a Entero, Herranz i Robledo de Segòvia, Barcelona, 24 de desembre de 1763).

diferència que el traginer aquesta vegada fou Rafael Albareda¹⁶⁵. L'arxiu de la casa Alegre i Gibert de Barcelona registra una altra comanda de sis estisores d'abaixar per a la Reial Fàbrica de Segòvia, entre 1766 i 1767. En aquest cas, però, la documentació que s'hi refereix és escassa, només cinc cartes als que llavors eren directors de la companyia de Segòvia, José Antonio Ramírez i Pedro Gutiérrez, una carta d'aquests tramesa a Barcelona i una dels Alegre i Gibert als seus agents de Madrid, Joaquim Valls i companyia. En cap d'aquests casos no es parla d'Olot ni hi surt el nom del fabricant de les sis estisores, sinó que només es fa referència que aquestes havien de ser “*de la misma calidad que las anteriores*”, observació que suggeriria que es tornessin a encarregar a qui havia fet les d'abans. Feta la comanda el maig de 1766, també en aquesta ocasió el fabricant hi féu llargues, “*con motivo de entrar el verano, y ser su trabajo muy penoso*”¹⁶⁶, però passades les calors la comanda seguí entretinguda, i no va ser lliurada fins a un any després, al maig de 1767¹⁶⁷.

La Reial Fàbrica de Draps Superfins de Segòvia resultà ser un projecte inviable i va haver de tancar portes el 1779. Els seus béns van ser subhastats i foren adquirits per Laureano Ortiz de Paz. Entre l'instrumental propi de la companyia que li fou atorgat hi havia, segons inventari, 17 estisores “barcelonines”, que foren valorades en uns 400 rals cadascuna, fent un total de 5.974 rals, inclòs el valor del plom que s'utilitzava per a carregar les estisores, de 384 rals¹⁶⁸. Mateu Planas havia servit 12 estisores d'abaixar el 1763, i algú, no fóra estrany que ell mateix, altres sis el 1767, una més, en total, de les que foren trobades en el moment d'inventariar els béns de la finida fàbrica segoviana.

* * *

¹⁶⁵ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 367, Llibre de factures d'Alegre i Gibert 1761-1767, f. 40v-41r (23 d'abril de 1763) i f. 49v (26 de novembre de 1763). Aquests imports de 1.952 rals i 31 maravedis de billó que corresponien a cada una de les dues trameses foren comunicats per carta a Segòvia (BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Cartes als directors de la Reial Fàbrica de Draps de Segòvia, Barcelona, 21 de maig i 26 de novembre de 1763).

¹⁶⁶ BC, Fons Baró de Castellet, 118/3, Carta de la Reial Companyia de Segòvia a Alegre i Gibert, Segòvia, [17 de] maig de 1766. Resposta de la casa Alegre i Gibert anotada al marge de la mateixa carta i ARX 384, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1766-1767, Carta als directors de la Reial Companyia de Segòvia, Barcelona, 14 de juny de 1766.

¹⁶⁷ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 384, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1766-1767, Cartes als directors de la Reial Companyia de Segòvia, Barcelona, 16 de maig i dies 11 i 18 de juliol de 1767. El preu d'aquesta comanda fou de 209 lliures, 11 sous i 2 diners, que eren 2.254 rals i 2 maravedis de billó.

¹⁶⁸ Francisco Javier MOSÁCUA MARÍA, “Real Fàbrica de Paños Superfinos...”, p. 298.

Els Planas d'Olot, amb una continuada dedicació a l'art de la ferreria, la rellotgeria i, en especial, a la fabricació, original i fecunda, de les estisores d'abaixar de què se serviren bona part de les manufactures de draps d'aquí i de bastant més enllà, representen els esforços d'una economia local com l'olotina, arraconada entre muntanyes, per cercar, aprofitant les oportunitats d'un marc tradicional, noves vies d'especialització i d'obertura a uns mercats que sobrepassessin amb escreix els mers límits comarcals. Les encomiables manufactures olotines del gènere de punt de llana, reactivades després per la fulgurant irrupció del cotó, les de les pells i les del paper, s'han fet un lloc en la historiografia olotina del set-cents, però amb el risc de fer-nos-les creure suficients en elles mateixes, descontextualitzades de les sinergies col·lectives que les travaren i que les feren possibles. L'exemple de la fàbrica d'estisores d'abaixar dels Planas ens permet de remarcar la imbricació entre les manufactures, els oficis del ferro i les estructures comercials, en un context procliu a l'esperit de millora i fins i tot d'innovació. L'informe, de cap a 1783, de l'Ajuntament d'Olot sobre la producció local¹⁶⁹ remarca un altre exemple en la mateixa línia, el de la fabricació de les cardes, també necessàries per a la indústria drapera: *“Las [fábricas] de cardar, son tantas y también acreditadas, que se gasta de este renglón no tan solamente en el Principado, sino en muchas de las demás provincias de España”*. L'escrit és de caràcter autolaudatori a fi d'aconseguir la formació d'uns nous barris a la vila, però això no li treu la veracitat en allò que diu i, per posar-ne un cas, consta certament l'ús de cardes fetes a Olot en la indústria drapera de Terrassa. En el mateix informe, el paper d'una llarga tradició comercial dels olotins (verificada al llarg de tot el segle) trasllueix en un altre exemple, el dels courers (*latoneros* en el castellà de l'escrit), dels que en sabem ben poc: *“Hay otro [gremi] de latoneros que produce también excelentes ventajas a esta villa: tiene en el día catorce fábricas útiles, en las que se hacen diferentes obras pertenecientes a este género de industria y con las que se abastece a esta provincia [Catalunya], y aun sobran para poder comerciar dentro y fuera de España con grandísimo beneficio del público, tanto por su calidad como por la comodidad con que se venden”*. I es podrien posar d'altres casos en aquell set-cents olotí, abans que les limitacions estructurals, cruament manifestades en el segle següent, tombessin unes expectatives coratjoses en els seus plantejaments, però massa desavantajades en la seva estructura.

Els coetanis reclamaren, més d'una vegada, que el rei recompensés la família Planas per assegurar que els seus secrets en la fabricació de les estisores d'abaixar tinguessin trasllat a les generacions futures. El 1763 els Alegre i Gibert s'hi

¹⁶⁹ Informe inclòs en la reial cèdula de concessió de la creació de nous barris a Olot, Madrid, 14 de març de 1783, transcrita a ACGAX, Fons municipals, Olot, Manual de resolucions, 24 d'abril de 1783.

interessaven davant de l'intendent de Segòvia (aquell que havia instat l'enviament d'estisores dels Planas per a la nova fàbrica de la ciutat), a qui escrigueren per fer-li palès que Mateu Planas “*por su singular habilidad merecería que el Rey le concediese una buena pensión por durante su vida y la de dos hijos, con la obligación de enseñar y extender dicha habilidad tan útil y necesaria para tantas fábricas de paños como hay en España*”¹⁷⁰. El 1787 Francisco de Zamora semblava estar al cas que tal recompensa podria produir-se, perquè en el seu dietari de viatge anotà al seu pas per Olot: “*Las tijeras de tundir las hacen Bernardo y Francisco Planas, padre e hijo, que publicarán el secreto por premio del Rey o con estar exentos de personal*”¹⁷¹. No consta que tal recompensa econòmica arribés a concretar-se mai.

Els temps, amb una mecanització incipient, però cada cop més desenvolupada, començaven a bufar en contra dels Planas. Feia anys que corrien veus que a l'estranger s'havia inventat una màquina d'abaixar, impulsada per aigua. Eren només veus. Però passada la Guerra del Francès, les primeres màquines tondoses, encara molt rudimentàries, començaren a fer forat entre els fabricants catalans, només frenades pels alts costos de la seva adquisició. Cap a 1820 ja era present a Catalunya la nova màquina tondosa transversal, amb el sistema que acabaria imposant-se, basat amb un cilindre rotatiu dotat d'un tall que hi era disposat de forma helicoidal, la qual, de manera molt més eficaç i productiva, suplia la feina tradicional feta manualment pels abaixadors amb les seves grans estisores¹⁷². Que aquestes noves màquines acabessin imposant-se del tot, era només qüestió de temps. El 1849, Pere Casellas donava ja per finida la fabricació d'estisores d'abaixar, dins d'un marc de decadència del que havien estat les potents manufactures olotines: “*Bien es verdad que las fábricas de pintados, de paños, de retinas y, consiguientemente, de tijeras de tundir, así como las fábricas de jabón, que antes eran en bastante número, han casi completamente desaparecido, y solo ha quedado alguna de bayetas*”¹⁷³. Les famoses estisores d'abaixar que havien fabricat amb perfecció, a Olot, les successives generacions dels Planas, passaren a ser de primer una andròmina i, després, només un record que, en tot cas, fóra bo que no romangués en l'oblit.

¹⁷⁰ BC, Fons Baró de Castellet, ARX 382, Copiador de cartes d'Alegre i Gibert, 1762-1763, Carta a Alonso Pérez Delgado de Segòvia, Barcelona, 12 de febrer de 1763. En aquest mateix dia els Alegre i Gibert escrigueren al seu agent a Olot fent-li saber aquesta gestió.

¹⁷¹ Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes...*, p. 77.

¹⁷² Per a la mecanització de les feines de tondosatge, Josep Maria BENAUL BERENGUER, “Cambio tecnológico y estructura industrial. Los inicios del sistema de fábrica en la industria pañera catalana, 1815-1835”, *Revista de Historia Económica*, XIII, núm. 2 (1995), p. 208-209.

¹⁷³ Pere CASELLAS, “Estudio topográfico-filosófico-médico, o sea, reseña circunstanciada de la localidad y de los habitantes de la Muy Leal Villa de Olot (1849)”, dins *Estudis Històrics de la Garrotxa. Les topografies mèdiques*, Olot, Arxiu Comarcal de la Garrotxa, 2008, p. 113.